॥ ఉత్తర గీతా భాష్య ॥

.. Uttara Gita Bhashya ..

sanskritdocuments.org

September 11, 2017

.. Uttara Gita Bhashya ..

॥ ఉత్తర గీతా భాష్య ॥

Sanskrit Document Information

Text title : Uttara-Gita

File name : uttaragiitaa-bhaashya.itx

Category : gItA, giitaa, svara, vyAsa

Location : doc_giitaa

Author : Vyasa (?)

Transliterated by : Sunder Hattangadi sunderh at hotmail.com

Proofread by : Sunder Hattangadi, Domenico Salvati salvati-domenico at alice.it

Description-comments : Mahabharata (?)

Latest update : May 21, 2008, February 22, 2016

Send corrections to : Sanskrit@cheerful.com

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

September 11, 2017

sanskritdocuments.org

॥ ఉత్తరగీతా ॥

శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గౌడపాదాచార్యైః
విరచితయా వ్యాఖ్యయా సమేతా సంభూషితా ॥

అఖణ్డం సచ్చిదానన్దమవాఙ్మనసగోచరమ్ ।
ఆత్మానమఖిలాధారమాశ్రయేఽభీష్టసిద్ధయే ॥

ఇహ ఖలు భగవానర్జునః ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే
భగవదుపదిష్టమాత్మతత్త్వోపదేశం విషయభోగప్రావణ్యేన
విస్మృత్య పునస్తదేవాత్మతత్త్వం జ్ఞాతుం భగవన్తం పృచ్ఛతి—

అర్జున ఉవాచ —

యదేకం నిష్కలం బ్రహ్మ వ్యోమాతీతం నిరఞ్జనమ్ ।
అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం వినాశోత్పత్తివర్జితమ్ ॥ ౧॥

కారణం యోగనిర్ముక్తం హేతుసాధనవర్జితమ్ ।
హృదయామ్బుజమధ్యస్థం జ్ఞానజ్ఞేయస్వరూపకమ్ ॥ ౨॥

తత్క్షణాదేవ ముచ్యేత యజ్జ్ఞానాద్బ్రూహి కేశవ ।

హే కేశవ యజ్జ్ఞానాత్ యస్య బ్రహ్మణః సమ్యగ్జ్ఞానాత్
తత్క్షణాదేవ జ్ఞానోత్తరక్షణాదేవ ముచ్యేత
అవిద్యానివృత్తిద్వారా
ఆనన్దావాప్తిర్భవేత్, తత్ బ్రహ్మ బ్రూహి
స్వరూపతటస్థలక్షణాభ్యాం
ప్రతిపాదయ ఇత్యర్థః । ఏతదేవ లక్షణైర్దర్శయతి—
యదిత్యాదినా ।
ఏకం సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదరహితమ్, నిష్కలం
అవయవరహితమ్, వ్యోమాతీతమ్,
ఆకాశాదిచతుర్వింశతితత్త్వాతీతమ్,
నిరఞ్జనమ్ స్వయంప్రకాశమ్, అప్రతర్క్యమ్,
అమనోగోచరమ్—
'యన్మనసా న మనుతే' ఇతి శ్రుతేః, అవిజ్ఞేయం
ప్రమాణావిషయమ్—

'యద్వాచానిరుక్తమ్' 'యతో వాచో నివర్తన్తే'
ఇతి శ్రుతేః,
వినాశోత్పత్తివర్జితం త్రైకాలికరూపమ్, కారణం
సర్వోత్పత్తినిమిత్తోపాదాన-
రూపమ్, యోగనిర్ముక్తం వస్త్వన్తరసంబన్ధరహితమ్,
హేతుసాధనవర్జితం నిమిత్తత్వోపాదనత్వధర్మాదివర్జితం
ఇత్యర్థః, స్వస్య సనాతనత్వేన తాభ్యామేవ వర్జితమితి వా,
హృదయామ్బుజమధ్యస్థం సర్వలోకాన్తర్నియామకతయా
సర్వలోకహృదయ-
కమలమధ్యస్థమ్, జ్ఞానజ్ఞేయస్వరూపకం జ్ఞానం
స్వవిషయప్రకాశః
జ్ఞేయం విషయః తదుభయస్వరూపం తదుభయసత్తాత్మకమ్,
యత్ బ్రహ్మ, తత్ కీదృశమితి ప్రశ్నార్థః ॥

ఏవమర్జునేన పృష్టో భగవాన్
ప్రశ్నార్థమభినన్దన్ ఉత్తరమాహ—

శ్రీభగవానువాచ —

సాధు పృష్టం మహాబాహో బుద్ధిమానసి పాణ్డవ ॥ ౩॥

యన్మాం పృచ్ఛసి తత్త్వార్థమశేషం ప్రవదామ్యహమ్ ।

హే మహాబాహో ఇతి సమ్బోధయన్
సర్వశత్రునిబర్హణసామర్థ్యం
ద్యోతయతి । శత్రవో రాగాదయశ్చ । హే పాణ్డవేతి సత్కులప్రసూతిం
ద్యోతయతి । బుద్ధిమానసీతి స్తువన్
స్వోక్తార్థగ్రహణావధారణసామర్థ్యం
ద్యోతయతి ।త్వం మాం ప్రతి యదాత్మతత్త్వం పృచ్ఛసి, తదశేషం
యథా భవతి తథా తుభ్యమహం ప్రవదామి ।

తదేవాత్మతత్త్వం సోపాయమాహ—

ఆత్మమన్త్రస్య హంసస్య పరస్పరసమన్వయాత్ ॥ ౪॥

యోగేన గతకామానాం భావనా బ్రహ్మ చక్షతే ।

ఆత్మని తాత్పర్యేణ పర్యవసన్నస్య ప్రణవాత్మకస్య మన్త్రస్య తాత్పర్యవిషయస్య, హంసస్య హన్తి స్వతత్త్వజ్ఞానేన జ్ఞాతృసంసారమితి హంసః తస్య పరమాత్మనః, పరస్పరసమన్వయాత్ అన్యోన్యప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావసంసర్గాత్, అనేన సర్వవేదాన్తతాత్పర్యగోచరత్వమ్ ' తత్తు సమన్వయాత్ ' ఇతి సమన్వయాధికరణోక్తం దర్శితమ్; యోగేన ఆత్మతత్త్వవిచారాఖ్యేన, గతకామానాం నష్టారిషడ్వర్గాణామ్—అనేన జ్ఞానప్రతి-బన్ధకకల్మషనివృత్తిః దర్శితా; తేషాం యా భావనా ' తత్త్వమసి ' ఇత్యాదివాక్యజన్యా చరమవృత్తిః, తన్నివృత్తిర్వా, తజ్జన్యావిద్యానివృత్తిర్వా, తన్నివృత్త్యధిష్ఠానం వా, సా బ్రహ్మేతి చక్షతే ప్రాహుః తత్త్వజ్ఞాః ఇతి శేషః ।

తదేవ తత్త్వజ్ఞానం తన్నివర్త్యావిద్యానివృత్తిం చ ఆహ—

శరీరిణామజస్యాన్తం హంసత్వం పారదర్శనమ్ ॥ ౫॥

హంసో హంసాక్షరం చైతత్కూటస్థం యత్తదక్షరమ్ ।

తద్విద్వానక్షరం ప్రాప్య జహ్యాన్మరణజన్మనీ ॥ ౬॥

అజస్య జీవస్య అన్తమ్ అవధిభూతం హంసత్వం పరబ్రహ్మస్వరూపత్వం శరీరిణాం జీవానాం పారదర్శనం పరమజ్ఞానం హంసః బ్రహ్మ హంసాక్షరం చ ప్రణవం చ ఏతత్కూటస్థం యత్,ఏతదుభయసాక్షిభూతం యత్, తదక్షరమిత్యుచ్యతే । అనేన త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యత్వం దర్శితమ్ । తత్స్వరూపం విద్వాన్ వివేకీసన్ తదక్షరం వస్తు ప్రాప్య మరణజన్మనీజననమరణప్రవాహరూపం సంసారం జహ్యాత్ త్యజేదితి యావత్ ॥

సా చ ముక్తిః జీవపరమాత్మనోరైక్యమితి ప్రతిపాదయతి—

అధ్యారోపాపవాదాభ్యాం నిష్ప్రపఞ్చం ప్రపఞ్చ్యతే—

కాకీముఖం కకారాన్తముకారశ్చేతనాకృతిః ।
మకారస్య తు లుప్తస్య కోఽర్థః సమ్ప్రతిపద్యతే ॥ ౭॥

కం చ అకం చ కాకే సుఖదుఃఖే, తే అస్య స్త ఇతి కాకీ
జీవః అవిద్యాప్రతిబిమ్బః, తస్య ముఖం ముఖస్థానీయం
బిమ్బభూతం యద్బ్రహ్మ, తత్ప్రతిపాదకం యత్ కకారాన్తం,
ముఖమిత్యేతత్ కాకాక్షిన్యాయేన అత్రాపి సంబధ్యతే । తథా చ
శబ్దశ్లేషః ముఖభూతకకారస్య కాకీత్యత్ర ప్రాథమిక-
కకారస్య అన్తమ్ అన్తిమం యదక్షరమ్ అకారాత్మకం
పఞ్చీకృతపఞ్చమహాభూతాని తత్కార్యాణి సర్వం
విరాడిత్యుచ్యతే । ఏతత్ స్థూలశరీరమాత్మనః ।
ఇన్ద్రియైరర్థోపలబ్ధిర్జాగరితమ్ । తదుభయాభిమాన్యాత్మా
విశ్వః ।
ఏతత్త్రయమ్ అకారస్యార్థః । ఉకారశ్చేతనాకృతిః ।
కాకీముఖేత్యత్ర
మకారాత్ పరో య ఉకారః అపఞ్చీకృతపఞ్చమహాభూతాని
తత్కార్యం
సప్తదశకం లిఙ్గం హిరణ్యగర్భ ఇత్యుచ్యతే । ఏతత్
సూక్ష్మరీరమాత్మనః । కరణేషూపసంహృతేషు
జాగరితసంస్కారజన్య-
ప్రత్యయః సవిషయః స్వప్నః, తదుభయాభిమానీ ఆత్మా తైజసః ।
ఏతత్త్రయముకారస్యార్థః । అత ఏవ
ఉకారశ్చేతనాకృతిరిత్యుక్తమ్ ।
చేతనాకృతిః చేతనస్య హిరణ్యగర్భాత్మకతైజసస్య ఆకృతిః
వాచకః । మకారస్య — కాకీముఖేత్యత్ర
ఉకారాత్పూర్వమభిహితో
యో మకారః శరీరద్వయకారణమాత్మాజ్ఞానం సాభాసం
అవ్యాకృతమిత్యుచ్యతే । తచ్చ న సత్, నాసత్, నాపి
సదసత్; న భిన్నమ్, నాభిన్నమ్, నాపి భిన్నాభిన్నం

కుతశ్చిత్
న నిరవయవమ్, సావయవమ్, నోభయమ్ :
కేవలబ్రహ్మాత్మైకత్వ-
జ్ఞానాపనోద్యమ్ । సర్వప్రకారకజ్ఞానోపసంహారో బుద్ధేః
కారణాత్మనావస్థానం సుషుప్తిః । తదుభయాభిమాన్యాత్మా
ప్రాజ్ఞః । ఏతత్త్రయం తస్య మకారస్యార్థః । లుప్తస్య—అకార
ఉకారే, ఉకారో మకారే, మకార ఓంకారే, ఏవం లుప్తస్య కోఽర్థః
కకారాత్పరో యః అకారః తస్య యోఽర్థః లక్ష్యస్వరూపం
మకారాత్పరస్యోంకారస్య
అర్థః లక్ష్యస్వరూపమ్, ఓంకారాత్మాసాక్షీ కేవలచిన్మాత్ర-
స్వరూపః నాజ్ఞానం తత్కార్యం చ, కిం తు నిత్యశుద్ధబుద్ధ-
ముక్తసత్యపరమానన్దాద్వితీయం బ్రహ్మైవ సమ్ప్రతిపద్యతే తదైక్యం
ప్రాప్నోతీత్యర్థః । ' అయమాత్మా బ్రహ్మ ' ' స
యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏకః ' '
తత్త్వమసి '
' అహం బ్రహ్మాస్మి ' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్య ఇతి భావః ॥

యద్వా పాఠాన్తరే—

కాకీముఖకకారాన్తముకారశ్చేతనాకృతిః ।
అకారస్య తు లుప్తస్య కోఽర్థః సమ్ప్రతిపద్యతే ॥

కం చ అకం చ కాకే సుఖదుఃఖే, తే అస్య స్త ఇతి కాకీ
జీవః తత్ప్రతిపాదకశబ్దస్య ముఖే అగ్రే యః కకారః తస్యాన్తః అకారః
బ్రహ్మ చేతనాకృతిః జీవాకారవదిత్యర్థః । బ్రహ్మైవ
స్వావిద్యయా సంసరతి ఇతి న్యాయాత్ । మకారస్య జీవత్వాకారస్య
లుప్తస్యాపగతస్య కోఽర్థః
అఖణ్డాద్వితీయసచ్చిదానన్దస్వరూపోఽర్థః ।
తం కాకీముఖేత్యాద్యుక్తప్రకారేణైక్యానుసన్ధానవాన్
సమ్ప్రతిపద్యతే
ప్రాప్నోతి ఇత్యర్థః । యద్వా, హే కాకీముఖ బ్రహ్మ త్వం
కకారాన్తః

కకారస్యాన్తిమో వర్ణో య అకారః తత్ప్రతిపాద్యబ్రహ్మైవేత్యర్థః ।
ఉకారః మూలప్రకృతిః తస్య బ్రహ్మణః చేతనా చేతయమానా
ఆకృతిః శక్తిః । మకారస్య చ లుప్తస్య పరిణమమానావిద్యా-
లోపవతో బ్రహ్మణః కోఽర్థః కకారాత్పరో య అకారః తస్య యోఽర్థః
లక్ష్యస్వరూపం తత్సమ్ప్రతిపద్యతే తద్రైక్యం ప్రాప్నోతీత్యర్థః ।
ఏవముపాస్స్వేతి శేషః । తథా చ శ్రుతిః ' ఆప్లవస్వ
ప్రప్లవస్వ, ఆణ్డీ భవ జ మా ముహుః, సుఖాదీం
దుఃఖనిధనామ్,
ప్రతిముఞ్చస్వ స్వాం పురమ్ ' ఇతి । అస్యార్థః—హే జ
జననమరణ-
యుక్తజీవ త్వమాప్లవస్వ జీవన్ముక్తో భవ ప్రప్లవస్య సాక్షాన్ముక్తో
భవ, ఆణ్డీ బ్రహ్మాణ్డాన్తర్వర్తీ సంసారి ముహుర్మా భవ మా
భూః । సంసారీ చేత్ కిమపరాధ ఇత్యాశఙ్క్యాహ—సుఖాదీం
వైషయికసుఖహేతుం దుఃఖనిధనాం దుఃఖమేవ నిధనే అన్తే,
యస్యాస్తాం
స్వాం పురం స్థూలసూక్ష్మరూపదేహద్వయం ప్రతిముఞ్చస్వ త్యజ ।

ఏవం యోగధారణయోపాసకస్య ప్రాణాయామపరాయణస్య
నాన్తరీయకఫలమప్యాహ—

గచ్ఛంస్తిష్ఠన్సదా కాలం వాయుస్వీకరణం పరమ్ ।
సర్వకాలప్రయోగేన సహస్రాయుర్భవేన్నరః ॥ ౮॥

నరః ' శతాయుః పురుషః శతేన్ద్రియః ' ఇతి
పరిమితాయురపి గచ్ఛన్ గమనకాలే తిష్ఠన్ అవస్థానకాలే
సదా కాలం సర్వస్మిన్కాలే శయనాదికాలాన్తరే పరం విశేషేణ
వాయుస్వీకరణం ప్రాణాయామం కుర్వన్ తేన సార్వకాలప్రయోగేన
సార్వకాలికవాయుధారణయా సహస్రాయుః సహస్రవర్షజీవీ
భవేత్ భూయాదిత్యర్థః ॥

నను పరమఫలం కదా భవతీత్యత ఆహ—

యావత్పశ్యేత్ఖగాకారం తదాకారం విచిన్తయేత్ ।

ఖగాకారం హంసస్వరూపం యావత్పశ్యేత్ యావత్పర్యన్తం

సాక్షాత్కుర్యాత్, తావత్పర్యన్తం తదాకారం పరబ్రహ్మస్వరూపం పూర్వోక్తధారణయా ప్రవృద్ధాయుః పురుషః విచిన్తయేత్ ధ్యాయేదిత్యర్థః ॥

తాదృశాత్మసాక్షాత్కారార్థం నైరన్తర్యేణ ఆత్మజగతో-రభేదధ్యానమాహ—

ఖమధ్యే కురు చాత్మానమాత్మమధ్యే చ ఖం కురు ।
ఆత్మానం ఖమయం కృత్వా న కించిదపి చిన్తయేత్ ॥ ౯॥

ఖమధ్యే దహరాకాశమధ్యే ఆత్మానం పరమాత్మానం కురు ఏతదభిన్నసత్తాత్మకమితి భావయేదిత్యర్థః । ఆత్మమధ్యే చ పరమాత్మని ఖం కురు ఆకాశం కురు తదుపాదానకం భావయేత్ । ఆత్మానం పరమాత్మానం ఖమయమ్ ఆకాశాత్మకం కృత్వా కించిదపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమన్యదపి న చిన్తయేత్ న ధ్యాయేదిత్యర్థః । యద్వా, ఖ-శబ్దేన జీవోఽభిధీయతే,
’
ఆకాశశరీరం బ్రహ్మ ’ ఇత్యాదిశ్రుతేః । ఆత్మశబ్దేన పరమాత్మా
అభిధీయతే । తయోరైక్యం బుద్ధ్వ న కించిదపి చిన్తయేదితి ॥

ఏవముక్తప్రకారేణ యోగీ భూత్వా బ్రహ్మజ్ఞాననిష్ఠ ఏవ స్యాత్ ఇత్యాహ—

స్థిరబుద్ధిరసంమూఢో బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మణి స్థితః ।
బహిర్వ్యోమస్థితం నిత్యం నాసాగ్రే చ వ్యవస్థితమ్ ।
నిష్కలం తం విజానీయాచ్ఛ్వాసో యత్ర లయం గతః ॥ ౧౦॥

బ్రహ్మవిత్ ఉక్తప్రకారేణ బ్రహ్మజ్ఞానీ సన్ స్థిరబుద్ధిః నిశ్చలజ్ఞానీ భూత్వా అసంమూఢః అజ్ఞానరహితః సన్ బ్రహ్మణిస్థితః బ్రహ్మనిష్ఠ ఏవ నిత్యం యత్ర శ్వాసః శ్వాసవాయుః లయం గతః నాశం ప్రాప్తః, తత్ర నాసాగ్రే వ్యవస్థితం బహిర్వ్యోమస్థితం బహిరాకాశస్థితం చ నిష్కలం కలాతీతం కం బ్రహ్మ
విజానీయాత్ బుధ్యాత్ ॥

బ్రహ్మజ్ఞాననిష్ఠస్య మనోనైశ్చల్యార్థం ధారణా-
విశేషమాహ—

పుటద్వయవినిర్ముక్తో వాయుర్యత్ర విలీయతే ॥ ౧౧॥

తత్ర సంస్థం మనః కృత్వా తం ధ్యాయేత్పార్థ ఈశ్వరమ్ ॥ ౧౨॥

హే పార్థ పుటద్వయనిర్ముక్తః నాసారన్ధ్రద్వయవినిర్గతః
వాయుః యత్ర విలీయతే లయం గచ్ఛతి, తస్మిన్మార్గే సమ్యక్
స్థితం మనః కృత్వా తమ్ ఈశ్వరం ధ్యాయేత్
వక్ష్యమాణప్రకారేణ
ధ్యాయేత్ ॥

తమేవ ప్రకారమాహ—

నిర్మలం తం విజానీయాత్షడూర్మిరహితం శివమ్ ।

నిర్మలం నిష్కృష్టాహంకారచైతన్యాత్మకమ్, అత ఏవ
షడూర్మిరహితం క్షుత్పిపాసాదిహీనం శివం మఙ్గలస్వరూపమితి
విజానీయాత్ ధ్యాయేదిత్యర్థః

కిం చ,

ప్రభాశూన్యం మనఃశూన్యం బుద్ధిశూన్యం నిరామయమ్ ॥ ౧౩॥

సర్వశూన్యం నిరాభాసం సమాధిస్తస్య లక్షణమ్ ।
త్రిశూన్యం యో విజానీయాత్స తు ముచ్యేత బన్ధనాత్ ॥ ౧౪॥

ప్రభాశూన్యం వృత్త్యాత్మకప్రకాశరహితమ్, తత్ర
హేతుః మనఃశూన్యం మనోరహితమ్, అత ఏవ బుద్ధిశూన్యం
ఆసక్తి-
రహితం నిరామయం నిర్వ్యాజమ్, అత ఏవ నిరాభాసం
భ్రమరహితమ్,
అత ఏవ సర్వశూన్యమ్ స్వవ్యతిరిక్తవస్తుమాత్రస్య మిథ్యాత్వేన
ఆనన్దైకరసం యత్ బ్రహ్మ, తద్ధ్యానం సమాధిః । తస్య తస్మిన్
స్థితస్య కిం లక్షణమిత్యాశఙ్క్యాహ—త్రిశూన్యం పూర్వోక్త-

ప్రభాదిశూన్యం యో విజానీయాత్ బుధ్యేత్ । ఏతేన
జాగ్రదాద్యవస్థా-
త్రయశూన్యత్వం దర్శితమ్ ప్రభామనోబుద్ధిశబ్దైః క్రమేణ
తాసామభిధానాత్ । తాదృశం బ్రహ్మ యో విజానీయాత్, స
సమాధిస్థః సంసారబన్ధనాత్ ముచ్యేత ముక్తో భవతి ॥

ఏవం జీవన్ముక్తస్య దేహాదిష్వభినివేశో నాస్తీత్యాహ—

స్వయముచ్చలితే దేహే దేహీ న్యస్తసమాధినా ।
నిశ్చలం తద్విజానీయాత్సమాధిస్థస్య లక్షణమ్ ॥ ౧౫॥

దేహే స్వయమ్ అనాదిప్రారబ్ధకర్మవాసనావశాత్
ఉచ్చలితే గమనాదికం కుర్వత్యపి దేహీ జీవః న్యస్తసమాధినా
నిశ్చలసమాధియోగేన నిశ్చలం యథా భవతి తథా తం
పరమాత్మానం విజానీయాత్ । తదేవ సమాధిస్థితస్య ఆత్మయోగ-
స్థితస్య లక్షణమిత్యుచ్యతే ॥

ఇతోఽప్యాత్మజ్ఞస్య లక్షణముచ్యతే—

అమాత్రం శబ్దరహితం స్వరవ్యఞ్జనవర్జితమ్ ।
బిన్దునాదకలాతీతం యస్తం వేద స వేదవిత్ ॥ ౧౬॥

అమాత్రం హ్రస్వదీర్ఘప్లుతాదిరహితం శబ్దరహితం
శబ్దాతీతమ్, స్వరవ్యఞ్జనవర్జితం
అక్షరసమూహాత్మకపదానభిధేయం
బిన్దునాదకలాతీతమ్—అనుస్వారో బిన్దుః సంవృతే గలవివరే
యద్దీర్ఘ-
ఘణ్టానిర్హ్రాదవదనురణనం స నాదః, కలా నాదైకదేశః
తైరతీతమ్, న యథాకథంచిచ్ఛబ్దవాచ్యమిత్యర్థః ।
ఏతాదృశం బ్రహ్మ
యో వేద, స వేదవిత్ సకలవేదాన్తతాత్పర్యజ్ఞః నాన్య
ఇత్యర్థః ॥

ఏవం ప్రాప్తాత్మతత్త్వజ్ఞానస్య అసమ్భావనావిపరీత-
భావనాదినివృత్తౌ సత్యాం న కించిత్కృత్యమస్తీత్యాహ—

ప్రాప్తే జ్ఞానేన విజ్ఞానే జ్ఞేయే చ హృది సంస్థితే ।
లబ్ధశాన్తిపదే దేహే న యోగో నైవ ధారణా ॥ ౧౭॥

జ్ఞానేన పరోక్షాత్మకేన విజ్ఞానే అపరోక్షానుభవాత్మకే, యద్వా, జ్ఞానేన శాస్త్రాచార్యోపదేశజన్యేన విజ్ఞానే అనుభవాత్మకే ప్రాప్తే సతి, జ్ఞేయే సర్వవేదాన్తతాత్పర్యగోచరే పరమాత్మని హృది సంస్థితే హృద్యపరోక్షతయా భాసమానే సతి, దేహే దేహోపాధిమతి జీవే లబ్ధశాన్తిపదే సమ్ప్రాప్తబ్రహ్మభావే సతి, తదా, యోగోఽపి నాస్తి ధారణా చ నాస్తి;
సిద్ధే ఫలే సాధనేన ప్రయోజనాభావాదితి భావః ॥

ఏవమాత్మతత్త్వాపరోక్షజ్ఞానేన ముక్తః సన్ ఈశ్వర ఏవ జాయతే ఇతి తస్య స్వరూపమాహ—

యో వేదాదౌ స్వరః ప్రోక్తో వేదాన్తే చ ప్రతిష్ఠితః ।
తస్య ప్రకృతిలీనస్య యః పరః స మహేశ్వరః ॥ ౧౮॥

వేదాదౌ సర్వవేదానామాదౌ వేదస్యాధఃస్రవణపరిహారాయ విధీయమానః వేదాన్తే చ సర్వవేదానామన్తే చ ఉపర్యుత్క్రమణ-పరిహారాయ ప్రతిష్ఠితః సంస్థాపితః, చకారాత్ సర్వవేద-రక్షణాయ వేదమధ్యే చ నిపాతితః యః స్వరః ప్రణవాత్మకః, తస్య ప్రణవస్య ప్రకృతౌ పరావస్థాయాం లీనస్య యః పరః పరాదివాక్చతుష్టయోద్బోధకః, ఉపలక్షణం చైతత్ సర్వ-ప్రాణేన్ద్రియకరణవర్గప్రబోధకః సర్వనియన్తా సర్వాన్తర్యామీ యో మహేశ్వర ఇతి ప్రసిద్ధః స ఏవ ఆత్మతత్త్వజ్ఞానీ, నాన్య ఇత్యర్థః ॥

ఆత్మతత్త్వాపరోక్షానుభవాత్పూర్వం యావాన్ తత్సాధన-ప్రయాసః కృతః, జాతే చ తస్మిన్ అనుభవే స న కర్తవ్య ఇతి సదృష్టాన్తమాహ—

నావార్థీ చ భవేత్తావద్యావత్పారం న గచ్ఛతి ।
ఉత్తీర్ణే చ సరిత్పారే నావయా కిం ప్రయోజనమ్ ॥ ౧౯॥

యావత్ యావత్పర్యన్తం పారం నదీతీరం న గచ్ఛతి న సమ్ప్రాప్నోతి, తావత్ తావత్పర్యన్తం నావార్థీ నదీతరణ-సాధనప్లవనార్థీ భవేత్ భూయాత్, సరిత్పారే నదీతీరే ఉత్తీర్ణే సతి నావయా నదీతరణసాధనేన కిం ప్రయోజనం కిమపి నాస్తీత్యర్థః । తద్వదత్రాపి ఆత్మాపరోక్షే జాతే శాస్త్రాదిభారైః కిం ప్రయోజనమితి భావః ॥

తదేవ భఙ్గ్యన్తరేణ సదృష్టాన్తమాహ—

గ్రన్థమభ్యస్య మేధావీ జ్ఞానవిజ్ఞానతత్పరః ।
పలాలమివ ధాన్యార్థీ త్యజేద్గ్రన్థమశేషతః ॥ ౨౦॥

మేధావీ బుద్ధిమాన్ గ్రన్థమభ్యస్య వేదాన్తాదిశ్రవణం కృత్వా, జ్ఞానే సామాన్యజ్ఞానే విజ్ఞానే విశేషానుభవే తత్పరః సన్ గ్రన్థం సర్వశాస్త్రం త్యజేత్ । అత్ర దృష్టాన్తః— ధాన్యార్థీ ధాన్యసహితం తృణమాదాయ తద్గతధాన్యస్వీకా-రానన్తరం పలాలం గతకణిశం తృణం యథా త్యజేత్ తద్వదిత్యర్థః ॥

కించ —

ఉల్కాహస్తో యథా కశ్చిద్ద్రవ్యమాలోక్య తాం త్యజేత్
జ్ఞానేన జ్ఞేయమాలోక్య పశ్చాజ్జ్ఞానం పరిత్యజేత్ ॥ ౨౧॥

కశ్చిత్ లోకే అన్ధకారస్థితద్రవ్యదర్శనార్థీ సన్, యథా ఉల్కాహస్తో భవతి, పశ్చాద్ద్రవ్యమాలోక్య తదనన్తరం తాముల్కాం యథా త్యజేత్, తథా జ్ఞానేన జ్ఞానసాధనేన జ్ఞేయం బ్రహ్మ ఆలోక్య అపరోక్షీకృత్య పశ్చాత్ జ్ఞానం జ్ఞానసాధనం పరిత్యజేత్ ఇత్యర్థః ।

జాతే చాపరోక్షజ్ఞానే, తేన ప్రయోజనాభావాత్ సాధనం పరిత్యాజ్యమిత్యేతద్దృష్టాన్తాన్తరేణాప్యాహ—

యథామృతేన తృప్తస్య పయసా కిం ప్రయోజనమ్ ।
ఏవం తం పరమం జ్ఞాత్వా వేదైర్నాస్తి ప్రయోజనమ్ ॥ ౨౨॥

యథా అమృతేన సాగరమథనాద్భూతేన అమృతేన తృప్తస్య సన్తుష్టస్య పయసా క్షీరేణ ప్రయోజనం నాస్తి, ఏవం పరమం తం జ్ఞాత్వా పరమాత్మానమపరోక్షీకృత్య వేదైః వేదాన్త-శాస్త్రాదిభిః కిం ప్రయోజనమ్, న కిమపీత్యర్థః ॥

కించ, తత్త్వజ్ఞానినః విధినిషేధాదికర్తవ్యమపి నాస్తీత్యాహ—

జ్ఞానామృతేన తృప్తస్య కృతకృత్యస్య యోగినః ।
న చాస్తి కిఞ్చిత్కర్తవ్యమస్తి చేన్న స తత్త్వవిత్ ॥ ౨౩॥

జ్ఞానామృతేన తృప్తస్య ఆనన్దైకరసం ప్రాప్తస్య కృత-కృత్యస్య కృతార్థస్య యోగినః ముక్తస్య కించిదపి విధినిషేధాది కర్తవ్యం నాస్తి, తత్త్వేన ఉత్తీర్ణత్వాదితి భావః । కర్తవ్యమపి లోకసంగ్రహార్థమేవ, యద్యభినివేశేన కర్మాసక్తిరస్తి, తర్హి స తత్త్వవిన్న భవతి, ఆరూఢో న భవతీత్యర్థః ॥

అర్థజ్ఞానం వినా కేవలం వేదపాఠమాత్రేణ వేదవిత్త్వం నాస్తి, కిం తు వేదతాత్పర్యగోచరబ్రహ్మజ్ఞానేనైవ వేదవిత్త్వమిత్యాహ—

తైలధారామివాచ్ఛిన్నం దీర్ఘఘణ్టానినాదవత్ ।
అవాచ్యం ప్రణవస్యాగ్రం యస్తం వేద స వేదవిత్ ॥ ౨౪॥

తైలధారామివాచ్ఛిన్నం సన్తతధారావత్ విచ్ఛేదరహితం దీర్ఘఘణ్టానినాదవత్ అతిదీర్ఘఘణ్టాధ్వన్యగ్రవచ్చ విచ్ఛేదరహితం అవాచ్యమ్ అవాఙ్మనసగోచరం ప్రణవస్య అకారోమకారబిన్దునాదాత్మకస్య సకలవేదసారస్య అగ్రం లక్ష్యం బ్రహ్మ యో వేద, స వేదవిత్ వేదాన్తార్థజ్ఞానీ; నాన్య ఇత్యర్థః ॥

తత్త్వజ్ఞానినః సమాధిసాధనస్వరూపమాహ—

ఆత్మానమరణిం కృత్వా ప్రణవం చోత్తరారణిమ్ ।
ధ్యాననిర్మథనాభ్యాసాదేవం పశ్యేన్నిగూఢవత్ ॥ ౨౫॥

ఆత్మానం ఆత్మని కర్తృత్వాద్యధ్యాసవన్తం జీవం అరణిం

కృత్వా అధరారణిం భావయిత్వా, ప్రణవం పరమాత్మప్రతిపాదకం శబ్దం ఉత్తరారణిం కృత్వా భావయిత్వా,
ధ్యాననిర్మథనాభ్యాసాత్
ధ్యానరూపమథనేన పౌనఃపున్యేన పూర్వోక్తప్రకారేణ నిగూఢవత్ పాణ్డిత్యాప్రకటనేన యో వర్తతే, స ఏవం పరమాత్మానం పశ్యేత్; నాన్య ఇత్యర్థః ॥

యావదపరోక్షానుభవపర్యన్తం స్వయంప్రకాశబ్రహ్మ-ధారణామాహ—

తాదృశం పరమం రూపం స్మరేత్పార్థ హ్యనన్యధీః ।
విధూమాగ్నినిభం దేవం పశ్యేదన్త్యన్తనిర్మలమ్ ॥ ౨౬॥

హే పార్థ, విధూమాగ్నినిభం విగతధూమాగ్నిరివ ద్యోతమానమ్ అత్యన్తనిర్మలమ్ అతిస్వచ్ఛం దేవం స్వయం-ప్రకాశం పరమాత్మానం యావత్పశ్యేత్ అపరోక్షీకుర్యాత్, తావత్ తాదృశం పరమం సర్వోత్కృష్టం రూపం బ్రహ్మ-స్వరూపమ్, అనన్యధీరితి అనన్యచిత్తః సన్ సంస్మరేత్ బ్రహ్మధారణం కుర్యాదిత్యర్థః ॥

భావనాప్రకారమేవ బ్రహ్మస్వరూపప్రకటనవ్యాజేన విశదయతి—

దూరస్థోఽపి న దూరస్థః పిణ్డస్థః పిణ్డవర్జితః ।
విమలః సర్వదా దేహీ సర్వవ్యాపీ నిరఞ్జనః ॥ ౨౭॥

దేహీ జీవః సర్వదా సర్వస్మిన్ కాలే దూరస్థోఽపి అజ్ఞస్య పరోక్షవత్ స్థితోఽపి న దూరస్థః పరోక్షస్థితో న భవతి; కిం తు సర్వదాపి అపరోక్ష ఏవేత్యర్థః । పిణ్డస్థోఽపి అజ్ఞస్య శరీరసమ్బన్ధాధ్యాసాత్ పరిచ్ఛిన్నవత్ భాసమానోఽపి, పిణ్డవర్జితః శరీరసమ్బన్ధాధ్యాసరహితః; తత్ర హేతుః—
విమలః నిర్మలః సర్వవ్యాపీ సర్వతః పరిపూర్ణః నిరఞ్జనః స్వయం-ప్రకాశశ్చ । ఏవం ధ్యాయేదితి పూర్వేణ సమ్బన్ధః ॥

కించ, దేహాధ్యాసాత్ ప్రతీయమానం

కర్తృత్వభోక్తృత్వాదికమాత్మనో నాస్తి ఇత్యాహ—

కాయస్థోఽపి న కాయస్థః కాయస్థోఽపి న జాయతే ।
కాయస్థోఽపి న భుఞ్జానః కాయస్థోఽపి న బధ్యతే ॥ ౨౮॥

దేహీ జీవః కాయస్థోఽపి శరీరాధ్యాసవానపి న కాయస్తః శరీరనిమిత్తబన్ధరహితః । కాయస్థోఽపి జన్మాదివచ్ఛరీరస్థోఽపి న జాయతే శరీరనిమిత్తజన్మరహిత ఇత్యర్థః । కాయస్థోఽపి భోగసాధనీభూతశరీరస్థోఽపి న భుఞ్జానః భోగరహితః । కాయస్థోఽపి బన్ధహేతుభూతదేహస్థోఽపి న బధ్యతే బన్ధనం న ప్రాప్నోతీత్యర్థః ।

కించ—

కాయస్థోఽపి న లిప్తః స్యాత్కాయస్థోఽపి న బాధ్యతే ।

కాయస్థోఽపి సుఖదుఃఖాదిహేతుభూతదేహసమ్బన్ధోఽపి న లిప్తః స్యాత్ సుఖదుఃఖాదిసమ్బన్ధరహిత ఇత్యర్థః । కాయస్థోఽపి మరణధర్మవద్దేహస్థోఽపి న బాధ్యతే న మ్రియత ఇత్యర్థః । అనేన జన్మాదిషడ్భావవికారశూన్యత్వం దర్శితమ్ ॥

యదధ్యాసేన ఆత్మమోహాత్సంసృతిః, తదపవాదేన తత్రైవ దేహాన్తఃకరణాదావాత్మా విచారణీయ ఇత్యాహ—

తిలమధ్యే యథా తైలం క్షీరమధ్యే యథా ఘృతమ్ ॥ ౨౯॥

పుష్పమధ్యే యథా గన్ధః ఫలమధ్యే యథా రసః ।
కాష్ఠాగ్నివత్ప్రకాశేత ఆకాశే వాయువచ్చరేత్ ॥ ౩౦॥

ఆత్మా తిలమధ్యే తైలాచ్ఛాదకతిలేషు యథా తైలమ్, యన్త్రాదినా తిలే నిష్పిష్టే యథా తిలాత్పృథక్ తైలం శుద్ధం భాసతే, యథా క్షీరమధ్యే ఘృతాచ్ఛాదకక్షీరాణాం మధ్యే క్షీరత్వాపనోదకోపాయద్వారా దధిపరిణామే మథనేనాపనీతే నవనీతాదిపరిణామద్వారా అగ్నిసంయోగాత్ యథా ఘృతం ప్రతీయతే, తథా పుష్పాణాం మధ్యే యథా గన్ధః ప్రతీయతే, ఫలమధ్యే త్వగస్థ్యాదిహేయాంశపరిత్యాగేన యథా రసో

భాసతే, ఆకాశే యథా వాయుః సర్వగతః సన్ వాతి సంచరతి, తథా కాష్ఠాగ్నివత్ అరణ్యాదిస్థితాగ్నిః మథనాదినా మథితే యథా కాష్ఠభావం విహాయ స్వయంప్రకాశతయా భాసతే, తద్వదాత్మాపి అశ్రమయాదిపఞ్చకోశేషు మధ్యే హేయాంశ-పరిత్యాగేన ఆనన్దాత్మకతయా స్వయంప్రకాశః సన్ భాసత ఇత్యర్థః ॥

ఏతదేవ దార్ష్టాన్తికే సర్వం స్పష్టముపపాదయతి—

తథా సర్వగతో దేహీ దేహమధ్యే వ్యవస్థితః ।
మనస్థో దేశినాం దేవో మనోమధ్యే వ్యవస్థితః ॥ ౩౧॥

తథా పూర్వోక్తతైలాదివత్ సర్వగతః సర్వవ్యాపీ దేహీ జీవః దేహమధ్యే నానాభిన్నతిర్యగ్దేహాదిదేహమధ్యే వ్యవస్థితః నానాభిన్నతిలేషు తైలవత్ ఏకత్వేన స్థిత ఇత్యర్థః । దేహినాం తత్తద్దేహభేదేన భిన్నానాం జీవానాం మనస్థః తత్తదన్తః-కరణస్థః దేవః ఈశ్వరః మనోమధ్యే తత్తద్దుష్టాదుష్టాన్తఃకరణేషు వ్యవస్థితః సాక్షితయా భాసత ఇత్యర్థః ॥

తాదృశబ్రహ్మాపరోక్ష్యేణ ముచ్యన్త ఇత్యాహ—

మనస్థం మనమధ్యస్థం మధ్యస్థం మనవర్జితమ్ ।
మనసా మన ఆలోక్య స్వయం సిధ్యన్తి యోగినః ॥ ౩౨॥

మనస్థం మనోఽవచ్ఛిన్నం మనమధ్యస్థం మనఃసాక్షి-భూతం మధ్యస్థం సర్వసాక్షిభూతమ్ మనవర్జితం సఙ్కల్పవికల్పాదిరహితం మనః అవబోధాత్మకం దేవం మనసా పరిశుద్ధాన్తఃకరణేన ఆలోక్య తద్గోచరాపరోక్షచరమవృత్తిం లబ్ధ్వా యోగినః స్వయమేవ సిధ్యన్తి నివృత్తావిద్యకా ముక్తా భవన్తీత్యర్థః ॥

ఆకాశం మానసం కృత్వా మనః కృత్వా నిరాస్పదమ్ ।
నిశ్చలం తద్విజానీయాత్సమాధిస్థస్య లక్షణమ్ ॥ ౩౩॥

ఆకాశవన్మానసం మనో నిర్మలం కృత్వా మనః సఙ్కల్పవికల్పాత్మకం నిరాస్పదమ్ నిర్విషయం కృత్వా నిశ్చలం నిష్క్రియమీశ్వరం యో విజానీయాత్, స ఏవ సమాధిస్థః । తాదృశజ్ఞానమేవ సమాధిస్థస్యాపి లక్షణమిత్యర్థః ॥

ఆరూఢస్య లక్షణముక్తమ్, ఆరురుక్షోరుపాయమాహ—

యోగామృతరసం పీత్వా వాయుభక్షః సదా సుఖీ ।
యమమభ్యస్యతే నిత్యం సమాధిర్మృత్యునాశకృత్ ॥ ౩౪॥

యోగామృతరసం పీత్వా యమనియమాద్యష్టాఙ్గయోగ-అమృతపానం కృత్వా తత్తత్ప్రతిపాదకశాస్త్రమభ్యస్యేత్యర్థః, వాయుభక్షః వాయుమాత్రాహారః, ఉపలక్షణమేతత్, హితమిత-మేధ్యాశీ, సదా సుఖీ సర్వదా సన్తుష్టః సన్, యం యమం మనోనిగ్రహం నిత్యమభ్యస్యతే, స సమాధిరిత్యుచ్యతే । స సమాధిః మృత్యునాశకృత్ జననమరణసంసారనాశకృదిత్యర్థః ॥

తాదృశసమాధౌ స్థితస్య లక్షణమాహ—

ఊర్ధ్వశూన్యమధఃశూన్యం మధ్యశూన్యం యదాత్మకమ్ ।
సర్వశూన్యం స ఆత్మేతి సమాధిస్థస్య లక్షణమ్ ॥ ౩౫॥

ఊర్ధ్వశూన్యమ్ ఊర్ధ్వదేశపరిచ్ఛేదరహితం అధఃశూన్యమ్ అధోమధ్యదేశపరిచ్ఛేదరహితం సర్వశూన్యం దేశకాలాదిపరిచ్ఛేదరహితం యదాత్మకం యత్స్వరూపమ్, స ఆత్మేతి భావనా సమాధిస్థస్య లక్షణమిత్యర్థః ॥

ఏతస్యాఽఽకాన్తికదృష్టేః విధినిషేధాతీతత్వమాహ—

శూన్యభావితభావాత్మా పుణ్యపాపైః ప్రముచ్యతే ।

శూన్యమితి సర్వపరిచ్ఛేదరహితమితి భావితః వాసితః భావః అభిప్రాయో యస్యాత్మనః తాదృశః సన్ శూన్యభావితభావాత్మా యోగీ పుణ్యపాపైః విధినిషేధప్రయుక్తైః ప్రముచ్యతే ముక్తో భవతీత్యర్థః ॥

ఏవం భగవదుపదిష్టసమాధౌ విరోధమసమ్భవం చ ఆహ—

అర్జున ఉవాచ—

అదృశ్యే భావనా నాస్తి దృశ్యమేతద్వినశ్యతి ॥ ౩౬॥

అవర్ణమస్వరం బ్రహ్మ కథం ధ్యాయన్తి యోగినః ।

అదృశ్యే జ్ఞానాగోచరే వస్తుని భావనా ధ్యానం నాస్తి; నను తర్హి దృశ్యం భవత్వితి చేత్, దృశ్యమేతత్సర్వం వినశ్యతి నాశం ప్రాప్నోతి శుక్తికారూప్యవత్ । తథా చ అవర్ణం రూప-
రహితమ్ అస్వరం శబ్దాగోచరం బ్రహ్మ యోగినః కథం ధ్యాయన్తి, ధ్యానస్య స్మృత్యాత్మకత్వేనాననుభూతే తదయోగాత్ ఇతి భావః ।

న హి సావయవమూర్త్యాదిమత్త్వేన వయం ధ్యానం బ్రూమః యేన త్వయోక్తం ఘటేత, కిం తు నిర్విశేషపరబ్రహ్మణ ఏవ నిర్మలం నిష్కలమిత్యాదినా, వేదాన్తజన్యవృత్తిగోచరత్వేన తత్సమ్భవతీత్యభిప్రాయేణాహ—

శ్రీభగవానువాచ—

ఊర్ధ్వపూర్ణమధఃపూర్ణం మధ్యపూర్ణం యదాత్మకమ్ ॥ ౩౭॥

సర్వపూర్ణం స ఆత్మేతి సమాధిస్థస్య లక్షణమ్ ।

ఊర్ధ్వాధోమధ్యపూర్ణశబ్దైః సర్వదేశతః సర్వకాలతః పరిచ్ఛేదం వ్యావర్తయతి । యదాత్మకం యత్ ఏతాదృశం వస్తు సర్వత్ర పరిపూర్ణం స ఆత్మేతి యో ధ్యాయతి, స సమాధిస్థః । తస్య లక్షణమపి తదేవేత్యర్థః ॥

నన్వయం సాలమ్బనయోగో నిరాలమ్బనయోగో వేతి ద్వేధా వికల్ప్య తత్ర దోషమాశఙ్క్యాహ—

అర్జున ఉఅవాచ—

సాలమ్బస్యాప్యనిత్యత్వం నిరాలమ్బస్య శూన్యతా ॥ ౩౮॥

ఉభయోరపి దుష్టత్వాత్కథం ధ్యాయన్తి యోగినః ।

సాలమ్బస్య మూర్త్యాధారాదిసహితస్య అనిత్యత్వం వినాశిత్వమ్, నిరాలమ్బస్య మూర్త్యాధారాదిరహితస్య శూన్యతా శశ-విషాణాయితత్వమ్, ఏవముభయోరపి దుష్టత్వాత్ దోషఘటితత్వాత్ యోగినః కథం ధ్యాయన్తీతి ప్రశ్నార్థః ॥

యజ్ఞదానాదినా శుద్ధాన్తఃకరణస్య వేదాన్తజన్యనిర్విశేషబ్రహ్మగోచరవృత్తిసమ్భవాత్ న శూన్యతేత్యభిప్రాయేణాహ—

శ్రీభగవానువాచ—

హృదయం నిర్మలం కృత్వా చిన్తయిత్వాప్యనామయమ్ ॥ ౩౯॥

అహమేవ ఇదం సర్వమితి పశ్యేత్పరం సుఖమ్ ।

హృదయం చిత్తం నిర్మలం జ్ఞానవిరోధిరాగాదిదోషరహితం కృత్వా అనామయం చిన్తయిత్వా ఈశ్వరం ధ్యాత్వా పరం సుఖీ సన్ ఏక ఏవాహమిదం సర్వం జగజ్జాలమహమేవ న మత్తో వ్యతిరిక్తమన్యత్ ఇతి పశ్యేత్ అపరోక్షానుభవం ప్రాప్నుయాత్ ఇత్యర్థః ॥

అర్థాత్మకస్య జగతః శబ్దనిరూప్యత్వేన శబ్దస్య వర్ణా-త్మకత్వేన వర్ణానాం ప్రణవాత్మకత్వేన ప్రణవస్య బిన్ద్వాత్మకత్వేన బిన్దోః నాదాత్మకత్వేన నాదస్య బ్రహ్మధ్యానస్థానాత్మక-కలాత్మకత్వేన బ్రహ్మణి సమన్వయేన బిన్దునాదకలాతీతం బ్రహ్మ ధ్యాయేదితి భగవతోక్తమ్, తద్వివిచ్య జ్ఞాతుం పృచ్ఛతి—

అర్జున ఉవాచ—

అక్షరాణి సమాత్రాణి సర్వే బిన్దుసమాశ్రితాః ॥ ౪౦॥

బిన్దుభిర్భిద్యతే నాదః స నాదః కేన భిద్యతే ।

హే భగవన్ సమాత్రాణి అక్షరాణి అకారాదీని సర్వే సర్వాణి లిఙ్గవ్యత్యయః ఆర్షః, బిన్దుసమాశ్రితాః బిన్దుతన్మాత్రాణీత్యర్థః । బిన్దుస్తు నాదేన భిద్యతే నాదతన్మాత్రః సన్ తత్ర సమన్వేతీత్యర్థః । స నాదః కలాయాం సమన్వేతి । సా కలా

కుత్ర సమన్వేతి ఇతి ప్రశ్నార్థః । యద్యపి శ్లోకే స నాదః కేన భిద్యత ఇతి
నాదస్యైవ సమన్వయః పృష్ట ఇతి భాతి, తథాపి నాదస్య కలాసమన్వయ
ఇతి ప్రసిద్ధత్వాత్ నాదపదం కలోపలక్షణమ్ ॥

ఏవం పృష్టో భగవాన్ బ్రహ్మణి సమన్వేతి ఇతి ఉత్తరమాహ—

శ్రీభగవానువాచ—

అనాహతస్య శబ్దస్య తస్య శబ్దస్య యో ధ్వనిః ॥ ४०॥

ధ్వనేరన్తర్గతం జ్యోతిర్జ్యోతిరన్తర్గతం మనః ।
తన్మనో విలయం యాతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ ॥ ४१॥

అనాహతస్య శబ్దస్య పరావస్థాపన్నప్రణవస్య యః ధ్వనిః
నాదః తస్య నాదస్య జ్యోతిః అన్తర్గతమ్ । తేన తేజోరూపకలాయాం
నాదస్యాన్తర్భావ ఇతి తాత్పర్యమ్ । కలాన్తర్భావమాహ—
జ్యోతిరన్తర్గతం మన ఇతి । మనసః జ్యోతిష్యన్తర్భావో నామ
తన్మాత్రయా తత్ర వ్యాప్తిః । తథా చ మనసి జ్యోతిషః కలాయాః సమన్వయ ఇతి
భావః । తత్ మనః శబ్దాదిప్రపఞ్చకారణభూతం మనః
యత్ర విలయం యాతి, యత్ర బ్రహ్మణి
వేదాన్తజన్యనిర్వికల్పకబ్రహ్మ-
గోచరమనోవృత్తిః లయం యాతి, తత్ వృత్తిలయస్థానం వృత్తి-
లయాత్మకం వా విష్ణోః పరమమ్ ఉత్కృష్టం పదం స్వరూపమితి ।
తదుక్తమ్—మనః కాయాగ్నినా హన్తీత్యాదినా ॥

పునస్తదేవ విశినష్టి—

ఓంకారధ్వనినాదేన వాయోః సంహరణాన్తికమ్ ।
నిరాలమ్బం సముద్దిశ్య యత్ర నాదో లయం గతః ॥ ४३॥

ఓంకారధ్వనినాదేన ఓంకారధ్వన్యాత్మకనాదేన సహ వాయోః
సంహరణాన్తికం రేచకపూరకాదిక్రమేణ నియమితవాయోరుపసంహార-

పర్యన్తం నిరాలమ్బం నిర్విశేషం బ్రహ్మ సముద్దిశ్య లక్ష్యం
కృత్వా ధ్యాయేత్ । యత్ర స నాదో లయం గతః నాశం
ప్రాప్నుయాత్, తత్ నాదనాశాధికరణాత్మకం నాదనాశాత్మకం
వా విష్ణోః పరమం పదమిత్యర్థః ॥

ఏవం ధ్యానప్రకారేణ శుద్ధాన్తఃకరణస్య ఆరూఢస్య
పుణ్యపాపే విధూయ బ్రహ్మసాయుజ్యేఽభిహితే,
ఆరురుక్షోరపరిశుద్ధ-
అన్తఃకరణిత్వేన బ్రహ్మసాయుజ్యాసమ్భవే
ధర్మాధర్మవిధూననాసమ్భవేన
తద్ద్వారా జననమరణాదికమవశ్యం భావ్యమితి మనసి నిశ్చిత్య var భావితవ్యమితి
పునరావృత్తిప్రకారం పృచ్ఛతి—

అర్జున ఉవాచ—

భిన్నే పఞ్చాత్మకే దేహే గతే పఞ్చసు పఞ్చధా ।
ప్రాణైర్విముక్తే దేహే తు ధర్మాధర్మౌ క్వ గచ్ఛతః ॥ ४४॥

పఞ్చాత్మకే పఞ్చభూతాత్మకే దేహే స్థూలశరీరే
భిన్నే గతే సతి, పఞ్చసు పఞ్చభూతేషు పఞ్చధా
తత్తత్పృథివ్యాద్యా-
కారేణ స్థితేషు సత్సు, దేహే ప్రాణైః ప్రాణాదిపఞ్చవాయుభిః
వియుక్తే సతి, ధర్మాధర్మౌ పుణ్యపాపే క్వ గచ్ఛతః కుత్ర
యాస్యతః ॥

ఏవం పృష్టో భగవాన్ లిఙ్గశరీరాధారతయా తిష్ఠత
ఇత్యుత్తరమాహ—

శ్రీభగవానువాచ—

ధర్మాధర్మౌ మనశ్చైవ పఞ్చభూతాని యాని చ ।
ఇన్ద్రియాణి చ పఞ్చైవ యాశ్చాన్యాః పఞ్చ దేవతాః ॥ ४५॥

తాశ్చైవ మనసా సర్వే నిత్యమేవాభిమానతః ।
జీవేన సహ గచ్ఛన్తి యావత్తత్త్వం న విన్దతి ॥ ४६॥

ధర్మాధర్మౌ పుణ్యపాపే మనశ్చ అన్తఃకరణం యాని చ

పఞ్చభూతాని పృథివ్యాదీని యాని చ పఞ్చేన్ద్రియాణి చక్షు-
రాదీని వాగాదీని జ్ఞానకర్మాత్మకాని చ యాశ్చాన్యాః
పఞ్చదేవతాః పఞ్చేన్ద్రియాభిమానిన్యః దిగ్వాతాదయః,
తదుక్తమ్—
దిగ్వాతార్కప్రచేతోఽశ్వివహ్నీన్ద్రోపేన్ద్రమిత్రకాః ఇతి, తా
దేవతాః, ఏతే సర్వభూతాదయః మనసా అన్తరిన్ద్రియేణ నిత్యమేవ
సర్వదా
అభిమానతః మమతాహఙ్కారవిషయత్వేన యావత్తత్త్వం న విన్దతి
అపరోక్షబ్రహ్మానుభవం న ప్రాప్నోతి, తావజ్జీవేన సహ
జీవోపాధినా
లిఙ్గేన సహ గచ్ఛన్తి గతాగతం ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః ॥

ఏవం స్థూలదేహలయేఽపి ధర్మాధర్మౌ
లిఙ్గశరీరమాశ్రిత్య తిష్ఠత ఇత్యుక్తే, లిఙ్గశరీరభఙ్గః
కదేతి
పృచ్ఛతి—

అర్జున ఉవాచ—

స్థావరం జఙ్గమం చైవ యత్కించిత్సచరాచరమ్ ।
జీవా జీవేన సిధ్యన్తి స జీవః కేన సిధ్యతి ॥ ౪౭॥

స్థావరజఙ్గమాత్మకం సచరాచరం చరాచరసహితం
జగజ్జాలం సర్వస్మిన్ యే జీవాః అభిమానవన్తః
స్థూలదేహాభిమానినో
విశ్వాత్మకా జీవాః జీవేన లిఙ్గశరీరాభిమానినా తైజసేన
సిధ్యన్తి విశ్వాభిమానం త్యజన్తి । స జీవః తైజసాభిమానీ కేన
హేతునా సిధ్యతి స్వాభిమానం త్యజతీతి ప్రశ్నార్థః ॥

ఏవం పృష్టే సతి ప్రాజ్ఞేన తైజసః సిధ్యతి,
ప్రాజ్ఞస్తురీయే-
ణేత్యేవం క్రమేణ సిధ్యతీత్యుత్తరమాహ—

శ్రీభగవానువాచ—

ముఖనాసికయోర్మధ్యే ప్రాణః సంచరతే సదా ।
ఆకాశః పిబతే ప్రాణం స జీవః కేన జీవతి ॥ ౪౮॥

ముఖనాసికయోర్మధ్యే ముఖనాసికామధ్యతః సదా సర్వదా యావదదృష్టం ప్రాణవాయుః సంచరతే అజపామన్త్రాత్మకత్వేన ఏకైకస్య దినస్య షట్శతాధికైకవింశతిసహస్రసఙ్ఖ్యయా సంచరతి, తావత్పర్యన్తమదృష్టమహిమ్నా లిఙ్గమపి వర్తతే । యదా తు యోగమహిమ్నా బ్రహ్మజ్ఞానానన్తరం జీవస్యాదృష్ట-నివృత్తిః, తదా ఆకాశః జీవత్వనిమిత్తం ప్రాణం పిబతే, తదా జీవః కేన జీవతి జీవత్వాపాదకావిద్యానివృత్త్యా నిరఞ్జనబ్రహ్మ-
భావే జాతే జీవత్వమేవ నాస్తీత్యర్థః ॥

నను బ్రహ్మాణ్డాద్యుపాధివిశిష్టస్య సర్వగతస్య బ్రహ్మణః కథం నిరఞ్జనత్వమితి పృచ్ఛతి—

అర్జున ఉవాచ—

బ్రహ్మాణ్డవ్యాపితం వ్యోమ వ్యోమ్నా చావేష్టితం జగత్ ।
అన్తర్బహిశ్చ తద్వ్యోమ కథం దేవో నిరఞ్జనః ॥ ౪౯॥

హే భగవన్ వ్యోమ ఆకాశం బ్రహ్మాణ్డవ్యాపితం బ్రహ్మాణ్డా-
వచ్ఛిన్నమిత్యర్థః । వ్యోమ్నా చ ఆకాశేన జగత్ ఆవేష్టితం వ్యాప్తమ్, తస్మాత్కారణాత్ అన్తర్బహిశ్చ వ్యోమైవ వర్తతే, ఏవం సతి దేవః ఈశ్వరః కథం నిరఞ్జనః అన్యప్రకాశనిరపేక్షః కథమిత్యర్థః ॥

ఆకాశాదిసర్వప్రపఞ్చస్య కల్పితత్వేన సర్వం సేత్స్యతీత్యభిప్రాయేణాహ—

శ్రీభగవానువాచ—

ఆకాశో హ్యవకాశశ్చ ఆకాశవ్యాపితం చ యత్ ।
ఆకాశస్య గుణః శబ్దో నిఃశబ్దో బ్రహ్మ ఉచ్యతే ॥ ౫౦॥

ఆకాశః మహాకాశః అవకాశః పరిచ్ఛిన్నాకాశః

ఉభయమప్యాకాశేన ఆకాశతన్మాత్రభూతేన శబ్దేన
వ్యాపితం వ్యాప్తం తదుపాదనకతయా తదతిరిక్తం న
భవతీత్యర్థః । తర్హి ఉపాదానస్య శబ్దస్య
అతిరిక్తత్వమస్త్విత్యత ఆహ—
ఆకాశస్య గుణః శబ్ద ఇతి, శబ్దః తన్మాత్రభూతః ఆకాశస్య
మిథ్యా-
భూతాకాశస్య గుణః పరిణామ్యుపాదానం యతః, అత ఏవ స్వయమపి
మిథ్యాభూత ఇత్యర్థః । బ్రహ్మ తు నిఃశబ్దః నిష్ప్రపఞ్చః
ఇత్యుచ్యతే । తథా చ సత్యస్యాక్షరస్య బ్రహ్మణః అసత్యేన సహ
సమ్బన్ధాసమ్భవాత్ నిరఞ్జనత్వముపపద్యత ఇత్యర్థః ॥

ఏవం భగవతోక్తే, అక్షరశబ్దస్య భగవదభిమతార్థం
అజానానః సన్ లోకప్రసిద్ధవర్ణాత్మకాక్షరబుద్ధ్యా
వర్ణానామక్షరత్వం న సమ్భవతీత్యభిప్రాయేణ పృచ్ఛతి—

అర్జున ఉవాచ—

దన్తోష్ఠతాలుజిహ్వానామాస్పదం యత్ర దృశ్యతే ।
అక్షరత్వం కుతస్తేషాం క్షరత్వం వర్తతే సదా ॥ ౫౦॥

హే భగవన్ యత్ర వర్ణాత్మకాక్షరేషు దన్తోష్ఠతాలు-
జిహ్వానామ్, ఉపలక్షణమేతత్ కణ్ఠాదీనామష్టానాం
స్థానానామ్, ఆస్పదమ్ ఆస్పదత్వం దృశ్యతే ప్రత్యక్ష-
మనుభూయతే । ' అకుహవిసర్జనీయానాం కణ్ఠః ' ఇత్యాదినా
శ్రూయతే చ । తథా చ తేషాం వర్ణానామ్ అక్షరత్వం నాశ-
రహితత్వం కుతః, ఉత్పత్తిమతో నాశావశ్యంభావాత్ ? సదా
సర్వకాలం క్షరత్వం నాశవత్త్వమేవ వర్తతే తేషామ్, నాశ-
రహితత్వం కుత ఇతి ప్రశ్నార్థః ॥

ఏవమభిప్రాయమజానానేన అర్జునేన పృష్టే స్వాభిప్రేత-
మక్షరశబ్దార్థం స్ఫుటయన్ భగవానువాచ—

శ్రీభగవానువాచ—

అఘోషమవ్యఞ్జనమస్వరం చా-

పృతాలుకణ్ఠోష్ఠమనాసికం చ ।
అరేఖజాతం పరమూష్మవర్జితం
తదక్షరం న క్షరతే కథంచిత్ ॥ ౫౨॥

అఘోషం ఘోషాఖ్యవర్ణగుణరహితమ్ అవ్యఞ్జనం కకారాదివ్యఞ్జనాతీతమ్ అస్వరమ్ అజతీతమ్, అతాలుకణ్ఠో-ష్ఠమపి అజ్వ్యఞ్జనాద్యుత్పత్తిస్థానతాల్వోష్ఠాదిరహితం అనాసికమ్ అనుస్వారోత్పత్తిస్థాననాసికాతీతమ్ అరేఖజాతం వర్ణవ్యఞ్జకరేఖాసమూహాతీతమ్ ఊష్మవర్జితం శషసహ-అతీతమ్, యద్వా, ఊష్మశబ్దేన శ్వాసాఖ్యో గుణోఽభిధీయతే తద్రహితమ్, పరం లోకప్రసిద్ధవర్ణలక్షణాతీతం యత్ బ్రహ్మ కథంచిత్ సర్వప్రకారేణ సర్వకాలేఽపి న క్షరతే,
తదేవాక్షర-
శబ్దేనోచ్యతే । న లౌకికాన్యక్షరాణీత్యర్థః ॥

ఏతాదృశం బ్రహ్మజ్ఞానోపాయమ్ అనుభవదార్ఢ్యాయ పునరపి పృచ్ఛతి—

అర్జున ఉవాచ—

జ్ఞాత్వా సర్వగతం బ్రహ్మ సర్వభూతాధివాసితమ్ ।
ఇన్ద్రియాణాం నిరోధేన కథం సిధ్యన్తి యోగినః ॥ ౫౩॥

సర్వభూతాధివాసితం సర్వభూతేష్వప్యన్తర్యామితయా
స్థితం
సర్వగతమ్ అన్తర్బహిశ్చ పరిపూర్ణమ్, బ్రహ్మ జ్ఞాత్వా సమ్యగ్-విబుధ్య యోగినః ఇన్ద్రియాణాం నిరోధేన ఇన్ద్రియనియమనేన కథం సిధ్యన్తి కేనోపాయేన ముక్తా భవన్తీత్యర్థః ॥

ఏవం పృష్టో భగవాన్ తమేవ జ్ఞానోపాయం పునరప్యాహ—

శ్రీభగవానువాచ—

ఇన్ద్రియాణాం నిరోధేన దేహే పశ్యన్తి మానవాః ।
దేహే నష్టే కుతో బుద్ధిర్బుద్ధినాశే కుతో జ్ఞతా ॥ ౫౪॥

మానవాః మనుష్యాః ఇన్ద్రియాణాం నిరోధేన ఇన్ద్రియనియమనేన

దేహే దేహే ఏవ పశ్యన్తి జ్ఞాస్యన్తి, తస్మాత్ దేహదార్ఢ్యం చ జ్ఞానోపాయ ఇతి భావః । తదభావే జ్ఞానమేవ నాస్తి ఇత్యాహ— దేహే నష్టే అదృష్టే సతి బుద్ధిః కుతః తత్త్వజ్ఞానం కుతః ? తస్మాద్దేహేన్ద్రియాదిభిః యజ్ఞదానాదిశ్రవణాదికమేవ తత్త్వజ్ఞానే కారణమితి భావః ॥

తాదృశం చ కారణం యావత్పర్యన్తమనుష్ఠేయమిత్యాశఙ్క్య అవధిమాహ—

తావదేవ నిరోధః స్యాద్యావత్తత్త్వం న విన్దతి ।
విదితే తు పరే తత్త్వే ఏకమేవానుపశ్యతి ॥ ౨౫॥

యావత్తత్త్వజ్ఞానం నాస్తి, తావత్పర్యన్తమిన్ద్రియనిరోధః స్యాత్; పరే తత్త్వే అఖణ్డానన్దబ్రహ్మణి విదితే అపరోక్షభూతే సతి, ఏకమేవానుపశ్యతి ఏకమేవ దేహేన్ద్రియసాధనానుష్ఠానాదిసాధన-రహితం బ్రహ్మైవానుపశ్యతి, నాన్యత్; తదనన్తరం సాధనా-నుష్ఠానప్రయాసోఽపి మా భూదితి భావః ॥

తస్మాద్యావత్తత్త్వజ్ఞాం తావత్సాధనమనుష్ఠేయమ్, తదభావే తన్న సిధ్యతీత్యాహ—

నవచ్ఛిద్రకృతా దేహాః స్రవన్తి గలికా ఇవ ।
నైవ బ్రహ్మ న శుద్ధం స్యాత్పుమాన్బ్రహ్మ న విన్దతి ॥ ౨౬॥

దేహాః జ్ఞానకారణీభూతశరీరాణి నవచ్ఛిద్రకృతాః విషయస్రావివృత్తిమన్నవేన్ద్రియఘటితాని; తత్ర దృష్టాన్తః గలికా ఇవ చ్ఛిద్రఘటా ఇవ సర్వదా జ్ఞానం స్రవన్తీత్యర్థః । తాదృశవిషయప్రవణచిత్తస్య బ్రహ్మ న శుద్ధం స్యాత్ ఇతి నైవ ఈశ్వరత్వకర్తృత్వబిమ్బత్వాదిఘటితం న భవతి । తథా చ బ్రహ్మణి బిమ్బత్వాదిఘటితే పుమాన్ సుఖదుఃఖాభిమానీ ప్రతిబిమ్బో జీవః బ్రహ్మ న విన్దతి ఆనన్దానుభవం న ప్రాప్నో-తీత్యర్థః ॥

తస్మాత్ యావత్తత్త్వాపరోక్షపర్యన్తం సాధనే యత్నః

కర్తవ్యః, జాతే చ తత్త్వావబోధే విధినిషేధాతీతత్వేన న కోఽపి
యత్నః కర్తవ్య ఇత్యభిప్రాయవానాహ—

అత్యన్తమలినో దేహో దేహీ చాత్యన్తనిర్మలః ।
ఉభయోరన్తరం జ్ఞాత్వా కస్య శౌచం విధీయతే ॥ ౫౭॥

దేహః పాఞ్చభౌతికః అత్యన్తమలినః జడత్వాదితి భావః ।
దేహీ ఆత్మా నిష్కృష్టాహఙ్కారః సన్ అత్యన్తనిర్మలః
అహఙ్కారో-
పాధికసంసారరహితః ఇత్యేవముభయోర్దేహాత్మనోః అన్తరం కల్పితత్వ-
సత్యత్వే జ్ఞాత్వా యో వర్తతే, తం ప్రతి కస్య శౌచం విధీయతే
దేహస్య
వా ఆత్మనో వా ? దేహస్య చేత్, జడస్య జడేన జలాదినా న
శుద్ధిః; ఆత్మనశ్చేత్ పూర్వమేవ శుద్ధస్య న శౌచాదినా
ప్రయోజనమితి భావః ॥

ఇతి శ్రీగౌడపాదాచార్యవిరచితాయాం ఉత్తరగీతావ్యాఖ్యాయాం ప్రథమోఽధ్యాయః ॥

॥ ద్వితీయోఽధ్యాయః ॥

అరూఢస్యారురుక్షోశ్చ స్వరూపే పరికీర్తితే ।
తత్రారూఢస్య బిమ్బైక్యం కథం స్యాదితి పృచ్ఛతి ॥

అర్జున ఉవాచ—

జ్ఞాత్వా సర్వగతం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం పరమేశ్వరమ్ ।
అహం బ్రహ్మేతి నిర్దేష్టుం ప్రమాణం తత్ర కిం భవేత్ ॥ ౧॥

హే భగవన్ బ్రహ్మ బిమ్బభూతం చైతన్యం సర్వగతం
సర్వత్ర పరిపూర్ణం సర్వజ్ఞం సర్వసాక్షిభూతం పరమేశ్వరం
సర్వనియామకమితి జ్ఞాత్వా తత్త్వమసీత్యాదివాక్యతో విబుధ్య అహం
బ్రహ్మేతి, ప్రతిబిమ్బాత్మా జీవః బ్రహ్మేతి నిర్దేష్టుం వక్తుం తత్ర
తస్మిన్నైక్యే కిం ప్రమాణం కిముపపాదకమిత్యర్థః ॥

ఏవం పృష్టో భగవాన్ క్షీరజలాదిదృష్టాన్తేన
ఉపాధినివృత్తావాత్మైక్యం సమ్భవతీత్యాహ—

శ్రీభగవానువాచ—

యథా జలం జలే క్షిప్తం క్షీరే క్షీరం ఘృతే ఘృతమ్ ।
అవిశేషో భవేత్తద్వజ్జీవాత్మపరమాత్మనోః ॥ ౨॥

జలే నద్యాదౌ జలం తదేవ పాత్రాదుద్ధృతం పాత్రోపాధితః పృథక్భూతం తత్రైవ క్షిప్తే పాత్రోపాధినివృత్తౌ మహాజలైక్యం ప్రాప్నోతి, ఏవం క్షీరే క్షీరం ఘృతే ఘృతం క్షిప్తం సత్ తత్తదైక్యం ప్రాప్నోతి, తద్వత్ జీవాత్మపరమాత్మనోః అవిద్యాద్యుపాధితో భేదేఽపి తన్నివృత్తావవిశేషః సమ్భవతీతి భావః ॥

ఏవమైక్యజ్ఞానం గురుముఖాదేవ సమ్భావితమవిద్యానివర్తకమ్, న తు స్వతన్త్రవిచారసమ్భావితమితి వదన్ తత్త్వ-
జ్ఞానార్థం గురుమేవ అభిగచ్ఛేదితి గురూపాసనామాహ—

జీవే పరేణ తాదాత్మ్యం సర్వగం జ్యోతిరీశ్వరమ్ ।
ప్రమాణలక్షణైర్జ్ఞేయం స్వయమేకాగ్రవేదినా ॥ ౩॥

స్వయమధికారీ ఏకాగ్రవేదినా బ్రహ్మనిష్ఠేన గురుణా ప్రమాణలక్షణైః ' తత్త్వమసి ' ' యతో వా ఇమాని భూతాని ' ' యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్ ' ఇత్యాదిభిః జీవే పరేణ పరమాత్మనా తాదాత్మ్యమ్ ఐక్యం బోధితే సతి, తదనన్తరం స్వయమేవ సర్వగం సర్వవ్యాపినమీశ్వరం సర్వనియన్తారం జ్యోతిః స్వయంప్రకాశాత్మా ఇతి విజ్ఞేయం జ్ఞాతుం యోగ్యమిత్యర్థః ॥

ఏవం గురూపదేశానన్తరభవిజ్ఞానేనైవోపపత్తౌ కిం కర్మయోగేనేతి పృచ్ఛతి—

అర్జున ఉవాచ—

జ్ఞానాదేవ భవేజ్జ్ఞేయం విదిత్వా తత్క్షణేన తు ।
జ్ఞానమాత్రేణ ముచ్యేత కిం పునర్యోగధారణా ॥ ౪॥

హే భగవన్ జ్ఞేయం విచార్యం బ్రహ్మైక్యం జ్ఞానాదేవ గురూపదిష్టాదేవ భవేత్; తథా చ విదిత్వా గురూపదేశానన్తరం తత్త్వం జ్ఞాత్వా తత్క్షణేన తు వేదాన్తవాక్యజన్యచరమవృత్త్యుత్తరక్షణమేవ ముచ్యేత ముక్తో భవేత్; ఏవం జ్ఞానమాత్రేణ ముక్త్యుపపత్తౌ యోగధారణాకర్మయోగాభ్యాసః కిం పునః కిం ప్రయోజనమ్ వ్యర్థత్వాదిత్యభిప్రాయః ॥

ఏవం కర్మయోగవైయర్థ్యే శఙ్కితే యావత్తత్త్వజ్ఞానం న సమ్భవతి, తావదన్తఃకరణశుద్ధ్యర్థమనుష్ఠేయం కర్మ; సిద్ధే చ తస్మిన్ జ్ఞానే, పునః కర్మానుష్ఠానం మా భూత్ ఇత్యాహ—

శ్రీభగవానువాచ—

జ్ఞానేన దీపితే దేహే బుద్ధిర్బ్రహ్మసమన్వితా ।
బ్రహ్మజ్ఞానాగ్నినా విద్వాన్నిర్దహేత్కర్మబన్ధనమ్ ॥ ౫॥

హే అర్జున విద్వాన్ వివేకీ జ్ఞానేన దేహే లిఙ్గశరీరే దీపితే శుద్ధే, తతః బుద్ధిః నిశ్చయాత్మికా బ్రహ్మసమన్వితా చేత్ బ్రహ్మణి స్థితా అసమ్భావనారహితా చేత్, తదనన్తరం బ్రహ్మజ్ఞానాగ్నినా బ్రహ్మజ్ఞానానలేన కర్మబన్ధనం కర్మపాశం నిర్దహేత్ త్యజేదిత్యర్థః । తదుక్తమ్—' జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతేఽర్జున ' ఇతి ॥

ఏవం ప్రాప్తతత్త్వైకస్య తతః పరం కిమపి న కార్యమిత్యాహ—

తతః పవిత్రం పరమేశ్వరాఖ్య-
మద్వైతరూపం విమలామ్బరాభమ్ ।

యథోదకే తోయమనుప్రవిష్టం
    తథాత్మరూపో నిరుపాధిసంస్థః ॥ ౬॥

తతః తత్త్వజ్ఞానానన్తరమ్ ఉదకే మహోదకే అనుప్రవిష్టం
ఐక్యం గతం తోయం పరిచ్ఛిన్నోదకమ్, తద్వత్ పవిత్రం
శుద్ధం
పరమేశ్వరాఖ్యం పరమేశ్వరసఙ్జ్ఞం తథాపి విమలామ్బరాభం
నిర్మలాకాశవదసఙ్గమ్ అద్వైతరూపం
సజాతీయవిజాతీయస్వగత-
భేదరహితం బ్రహ్మ పరం బ్రహ్మ అనుప్రవిష్టః తదైక్యం గతః అత
ఏవ పరమాత్మరూపః సన్ నిరుపాధిసంస్థో భవేత్ ఔపాధిక-
కర్తృత్వాదిభేదరహితో భవేత్, స్వయం నిష్క్రియ
ఆసీతేత్యర్థః;
గుణా గుణేషు వర్తన్తే ఇతి న్యాయాదితి భావః ॥

ఏవం యథోక్తకర్మానుష్ఠానద్వారా తత్త్వజ్ఞానే జాత ఏవ
పరమాత్మతత్త్వం జ్ఞాతుం శక్యమ్, న తతః పూర్వమిత్యాహ—

ఆకాశవత్సూక్ష్మశరీర ఆత్మా
    న దృశ్యతే వాయువదన్తరాత్మా ।
స బాహ్యమభ్యన్తరనిశ్చలాత్మా
    జ్ఞానోల్కయా పశ్యతి చాన్తరాత్మా ॥ ౭॥

ఆకాశవత్ సూక్ష్మశరీరః ఆకాశం యథాతీన్ద్రియం,
తద్వత్ పరమాత్మా సూక్ష్మశరీరః, సూక్ష్మత్వమత్ర
అతీన్ద్రియత్వ-
మభిప్రేతమ్, తాదృశః పరమాత్మా వాయువత్ వాయుర్యథా
చక్షురాదివిషయో న, తద్వత్ అన్తరాత్మా జీవోఽపి న
దృశ్యతే,
తత్స్వరూపమపీన్ద్రియవిషయం న భవతీత్యర్థః,
మనసోఽప్రమాణత్వసాధనాదితి భావః । తర్హి తయోః
అపరోక్షతత్త్వజ్ఞానం
కేనేత్యత ఆహ—స బాహ్యమభ్యన్తరనిశ్చలాత్మ

విషయవిక్షిప్తచిత్తో
న భవతి, సః జ్ఞానోల్కయా
వేదాన్తజన్యతత్త్వాపరోక్షవృత్తిరూపజ్ఞానదీపేన
అన్తరాత్మా అన్తర్ముఖచిత్తః పశ్యతి తదుభయైక్యం
జానాతీత్యర్థః ॥

ఇహ కేషాంచిద్దర్శనం అర్చిరాదిమార్గేణ లోకాన్తరప్రాప్తిః
ముక్తిః ఇతి, తన్నిరాకర్తుమ్ ' అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే '
ఇత్యాది
శ్రుత్యా పూర్వోక్తజ్ఞానినో ముక్తిస్వరూపమాహ—

యత్ర యత్ర మృతో జ్ఞానీ యేన కేనాపి మృత్యునా ।
యథా సర్వగతం వ్యోమ తత్ర తత్ర లయం గతః ॥ ౮॥

సర్వగతం సర్వవస్త్వవచ్ఛిన్నం వ్యోమ ఆకాశం యథా
అవచ్ఛేదకవస్తునాశే తత్రైవ మహావ్యోమ్ని లయమ్ ఐక్యం
ప్రాప్నోతి, తథా సర్వగతః జ్ఞానీ సర్వత్ర
పరిపూర్ణబ్రహ్మాభిన్నః
శరీరాద్యుపాధినా భిన్నత్వేన వ్యవహ్రియమాణః బ్రహ్మాపరోక్ష-
జ్ఞానీ యేన కేన మృత్యునా యత్ర కుత్రాపి వా మృతః
అజ్ఞానోపాదానక-
దేహం జ్ఞానేన నాశయతి, తత్ర తత్రైవ బ్రహ్మణి లయమ్ ఐక్యం
గతః
ప్రాప్త ఏవేత్యర్థః । అనేన తత్త్వజ్ఞానినో దేశకాలాద్యపేక్షా
మరణే
మా భూదితి సూచితమ్ । భృగ్వగ్న్యాద్యపమృత్యునిమిత్తక-
ప్రాయశ్చిత్తాన్యపి ఆరురుక్ష్వధికృతాని ఇతి వేదితవ్యమ్ ॥

ఏకస్యాపి జీవస్య దేహాద్యవచ్ఛేదకభేదేన నానాత్వం
జీవ-
స్యాణుత్వపక్షే న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య జీవస్య వ్యాపిత్వం
సాధయతి —

శరీరవ్యాపితం వ్యోమ భువనాని చతుర్దశ ।

నిశ్చలో నిర్మలో దేహీ సర్వవ్యాపీ నిరఞ్జనః ॥ ౯॥

శరీరవ్యాపితం శరీరాదిసర్వద్రవ్యవ్యాపితం వ్యోమం
ఆకాశం
యథా భువనాని చతుర్దశ భూర్భువరాదీని వ్యాపితం సత్
వర్తతే,
ఏవం నిశ్చలః క్రియారహితః నిర్మలః పరిశుద్ధః నిరఞ్జనః
స్వయం-
ప్రకాశో దేహీ జీవః సర్వవ్యాపీ జగద్వ్యాపీత్యర్థః ।
జగన్మాత్రస్య
అవిద్యాపరిణామత్వేన జగదుపాదానావిద్యాప్రతిబిమ్బస్యైవ జీవత్వేన
తస్య వ్యాపిత్వమేవ నాణుత్వమితి భావః ॥

ఏవం తత్త్వజ్ఞానినో ముక్తిస్వరూపమభిధాయ తతః పరం
తత్త్వ-
జ్ఞానసాధనానుష్ఠాతుః తదేవ సర్వపాపప్రాయశ్చిత్తమిత్యాహ—

ముహూర్తమపి యో గచ్ఛేన్నాసాగ్రే మనసా సహ ।
సర్వం తరతి పాప్మానం తస్య జన్మ శతార్జితమ్ ॥ ౧౦॥

యః జ్ఞానసాధనానుష్ఠాతా మనసా సహ సాధనేన సహ
ముహూర్తమాత్రమపి నాసాగ్రే గచ్ఛేత్ నాసాగ్రే తత్త్వజ్ఞానార్థం
నిశ్చలం చక్షుః కుర్యాత్, తస్య తాదృశహంసముద్రానిష్ఠస్య
జన్మశతార్జితం అనేకజన్మసంచితం సర్వం యత్పాపమస్తి తత్సర్వం
పాప్మానం పాపం యోగీ తరతి నాశయతీత్యర్థః । తదుక్తం
' యస్య
బ్రహ్మవిచారణం క్షణమపి ప్రాప్నోతి ధైర్యం మనః ''
కులం
పవిత్రం జననీ కృతార్థా విశ్వమ్భరా పుణ్యవతీ చ తేన
' ఇత్యాది—

ముక్తిః ద్వివిధా—సద్యో ముక్తిః క్రమముక్తిరితి, తత్ర
సద్యో ముక్తిః
' యత్ర యత్ర మృతో యోగీ ' ఇత్యాదినా, ' అత్ర బ్రహ్మ

సమశ్నుతే ’
ఇత్యాది శ్రుత్యా చ, ప్రతిపాదితా । ’ బ్రహ్మణా సహ తే
సర్వే సమ్ప్రాప్తే
ప్రతిసంచరే । పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం
పరమ్ ’
ఇత్యాదిభిః ప్రతిపాదితాం క్రమముక్తిం నిరూపయితుమ్,
అర్చిరాదిమార్గం గన్తుః
పునరావృత్తిరాహిత్యమ్, ధూమాదిమార్గం గన్తుః పునరావృత్తిం
చ, నిరూపయితుం యోగధారణయా తదుభయమార్గస్వరూపమాహ—

దక్షిణే పిఙ్గలా నాడీ వహ్నిమణ్డలగోచరా ।
దేవయానమితి జ్ఞేయా పుణ్యకర్మానుసారిణీ ॥ ౧౧॥

దక్షిణే దేహస్య దక్షిణే భాగే వహ్నిమణ్డలగోచరా వహ్ని-
మణ్డలం సమ్ప్రాప్తా పుణ్యకర్మానుసారిణీ పుణ్యకర్మభిః ప్రాప్తుం
యోగ్యా పిఙ్గలా నామ నాడీ మూలాధారాదారభ్య దక్షిణభాగతః
సహస్రారపర్యన్తం వ్యాప్తా యా నాడీ సా దేవయానమితి జ్ఞేయా
పునరా-
వృత్తిరహితార్చిరాదిమార్గ ఇతి జ్ఞేయత్యర్థః ॥

ధూమాదిమార్గప్రాపకేలానాడీస్వరూపమాహ—

ఇలా చ వామనిశ్వాససోమమణ్డలగోచరా ।
పితృయానమితి జ్ఞేయం వామమాశ్రిత్య తిష్ఠతి ॥ ౧౨॥

ఇలానాడీ వామనిశ్వాససోమమణ్డలగోచరా వామనాసాపుట-
మార్గేణ చన్ద్రమణ్డలం ప్రాప్తా వామమాశ్రిత్య తిష్ఠతి,
మూలా-
ధారాదారభ్య వామభాగతః సహస్రారపర్యన్తం గతా యా నాడీ
సా పితృయానమితి జ్ఞేయా పునరావృత్త్యనుకూలధూమమార్గ ఇతి
జ్ఞేయేత్యర్థః ॥

ఏవమిలాపిఙ్గలానాడ్యోః స్థానం స్వరూపం చ అభిధాయ
సుషుమ్నానాడీస్వరూపం నిరూపయితుం తత్సమ్బన్ధిన్యాః బ్రహ్మ-
దణ్డ్యాః స్వరూపమాహ—

గుదస్య పృష్ఠభాగేఽస్మిన్వీణాదణ్డస్య దేహభృత్ ।
దీర్ఘాస్థి మూర్ధ్నిపర్యన్తం బ్రహ్మదణ్డీతి కథ్యతే ॥ ౧౩॥

అస్మిన్ దేహే గుదస్య మూలాధారస్య పృష్ఠభాగే
పశ్చిమ-
భాగే వీణాదణ్డస్య దేహభృత్ వీణాయాస్తన్త్ర్యాధారభూతో
యో దణ్డః తదాకారభృత్ తద్వత్స్థితం మూర్ధ్నిపర్యన్తం
సహస్రారపర్యన్తవ్యాప్తం యద్దీర్ఘాస్థి దీర్ఘం పృష్ఠభాగ-
స్థితమ్, తత్ బ్రహ్మనాడీతి కథ్యతే
బ్రహ్మైక్యప్రతిపాదకసుషుమ్నా-
ధారత్వాదితి భావః ॥

ఇతః పరం సుషుమ్నానాడీస్వరూపమాహ—

తస్యాన్తే సుషిరం సూక్ష్మం బ్రహ్మనాడీతి సూరిభిః ।

తస్య బ్రహ్మదణ్డ్యాఖ్యాస్థ్నః అన్తే అగ్రే సూక్ష్మం సుషిరం
రన్ధ్రం వర్తత ఇతి శేషః, తద్గతా నాడీ సూరిభిః వివేకిభిః
బ్రహ్మనాడీతి బ్రహ్మైక్యప్రతిపాదికా నాడీతి కథ్యత ఇతి శేషః
॥

తామేవ నాడీం నిరూపయతి—

ఇలాపిఙ్గలయోర్మధ్యే సుషుమ్నా సూక్ష్మరూపిణీ ।
సర్వం ప్రతిష్ఠితం యస్మిన్సర్వగం సర్వతోముఖమ్ ॥ ౧౪॥

ఇలాపిఙ్గలనాడ్యోర్మధ్యే సూక్ష్మరూపిణీ అతిసూక్ష్మబిస-
తన్తురూపిణీ మూలాధారాదారభ్య స్వాధిష్ఠానాదిచక్రద్వారా
సహస్రారపర్యన్తం గతా కుణ్డలినీ శక్తిరితి ప్రసిద్ధా యా
సుషుమ్నా
నాడీ, తస్యాః అగ్రే ఉపరి సర్వం సర్వాత్మకం విశ్వతోముఖం
సర్వ-
ద్రష్టృ సర్వగం సర్వవ్యాప్తం యత్తేజః బ్రహ్మజ్యోతిః, తత్
ప్రతిష్ఠితం విద్యత ఇత్యర్థః, ’ తస్యాః శిఖాయా మధ్యే
’

ఇతి శ్రుతేః । ’ శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం
మూర్ధానమభినిఃసృతైకా । తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి—
’

ఇత్యాదిశ్రుతేః ।

సుషుమ్నామార్గగతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిం నిరూపయితుం తస్యాః కుణ్డలిన్యాః సకలజగదాత్మకత్వం సకలజగదాధారత్వం సర్వ-దేవాత్మత్వం సర్వవేదాధారకత్వం చ ఆహ—

తస్య మధ్యగతాః సూర్యసోమాగ్నిపరమేశ్వరాః ।
భూతలోకా దిశః క్షేత్రసముద్రాః పర్వతాః శిలాః ॥ ౧౫॥

ద్వీపాశ్చ నిమ్నగా వేదాః శాస్త్రవిద్యాకలాక్షరాః ।
స్వరమన్త్రపురాణాని గుణాశ్చైతే చ సర్వశః ॥ ౧౬॥

బీజం బీజాత్మకాస్తేషాం క్షేత్రజ్ఞాః ప్రాణవాయవః ।
సుషుమ్నాన్తర్గతం విశ్వం తస్మిన్సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్ ॥ ౧౭॥

సూర్యసోమాగ్నిపరమేశ్వరాః సూర్యమణ్డలసోమమణ్డల-వహ్నిమణ్డలాని తన్మధ్యస్థితేశ్వరశ్చ, భూతలోకాః పఞ్చ-మహాభూతాని వ్యోమాదీని, చతుర్దశ భువనాని భూర్భువః-సువరాదీని, దిశః పూర్వాదయః, క్షేత్రాణి వారాణస్యాదీని, సముద్రాః లవణేక్ష్వాదయః, పర్వతాశ్చ మేర్వాదయః, శిలాః యజ్ఞశిలాః చిత్తశిలాదయః, ద్వీపాః జమ్బ్వాదయః, నిమ్నగాః జాహ్నవ్యాదయః, వేదాః ఋగ్వేదాదయః, శాస్త్రాణి మీమాంసాదీని,
కలాః చతుఃషష్టికలాః, అక్షరాః కకారాదీని, స్వరాః అకారాదయః, మన్త్రాః గాయత్ర్యాదయః, పురాణాని బ్రహ్మాణ్డాదీని,
గుణాః సత్త్వాదయః, బీజం ప్రధానమ్, బీజాత్మకాః మహదాదయః,
క్షేత్రం జానన్తీతి క్షేత్రజ్ఞాః జీవాః, ప్రాణవాయవః— ప్రాణాదయః
పఞ్చనాగాదయః పఞ్చ ఆహత్య దశవాయవః, సర్వ ఏతే తస్య

సుషుమ్నానాడీవిశేషస్య మధ్యగతాః యస్మాత్,
తస్మాత్కారణాత్
సర్వం జగజ్జాతం సుషుమ్నాన్తర్గతం కుణ్డలినీశక్త్యన్తర్భూత-
మిత్యర్థః । అత ఏవ తస్మిన్ సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్ ఇతి, '
తస్యాన్తే
సుషిరం సూక్ష్మం తస్మిన్సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్ ' ఇతి
శ్రుతేః ॥

తస్మాత్సర్వజగదుత్పత్తికారణమాహ—

నానానాడీప్రసవకం సర్వభూతాన్తరాత్మని ।
ఊర్ధ్వమూలమధః శాఖం వాయుమార్గేణ సర్వగమ్ ॥ ౧౮॥

సర్వభూతానాం సర్వప్రాణినాం అన్తరాత్మని దేహే నానా-నాడీప్రసవకం నానానాడ్యుత్పత్తిస్థానభూతమ్, ఊర్ధ్వమూలం ఊర్ధ్వం బ్రహ్మ తదేవ మూలం ఉత్పత్తిస్థానం యస్య తత్, అధః-శాఖం హిరణ్యగర్భాదిసృష్టిపరమ్పరాఖ్యాదధః ప్రసృత-తిర్యగాదిశాఖమ్, వాయుమార్గేణ ప్రాణాపానాదివాయుమార్గేణ, సర్వగం సర్వవ్యాప్తం సత్ జగదుపాదానతయా తిష్ఠతీత్యర్థః ॥

బ్రహ్మోపాసనస్థానతయా ఇతరనాడ్యాధిక్యమాహ—

ద్విసప్తతిసహస్రాణి నాడ్యః స్యుర్వాయుగోచరాః ।
కర్మమార్గేణ సుషిరాస్తిర్యఞ్చః సుషిరాత్మకాః ॥ ౧౯॥

అధశ్చోర్ధ్వగతాస్తాసు నవద్వారాణి శోధయన్ ।
వాయునా సహ జీవోర్ధ్వజ్ఞానీ మోక్షమవాప్నుయాత్ ॥ ౨౦॥

వాయుగోచరాః వాయుసంచారానుకూలాః నాడ్యః సిరాః ద్విసప్తతిసహస్రాణి ద్వయాధికసప్తతిసహస్రాణి కర్మమార్గేణ సుషిరాః పునరావృత్తిప్రాపకసుషిరవత్యః; అత ఏవ తిర్యఞ్చః తిర్యగ్భూతాః సుషిరాత్మకాః రన్ధ్రప్రధానాః అధశ్చోర్ధ్వ-గతాః అధోభాగమూర్ధ్వభాగం చ గతాః సర్వత్ర వ్యాప్తాః; తాసు నాడీషు మధ్యే సుషుమ్నానాడ్యా నవ ద్వారాణి శిధయన్ ప్రాణాయామేన ముఖాదిసర్వద్వారాణి శోధయన్; జీవః వాయునా

సహ ఊర్ధ్వజ్ఞానీ బ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానీ సన్
మోక్షమవాప్నుయాత్
బ్రహ్మైక్యం ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః । ' తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వ-
మేతి ' ఇత్యాదిశ్రుతేరితి భావః ॥

తస్యాః కుణ్డలిన్యాః సకలజగదాధారకత్వేన చ ఉపాసనాం
కర్తుమస్యామేవ సర్వాణీన్ద్రాదిపురాణి కల్పయతి—

అమరావతీన్ద్రలోకోఽస్మిన్నాసాగ్రే పూర్వతో దిశి ।
అగ్నిలోకో హృది జ్ఞేయశ్చక్షుస్తేజోవతీ పురీ ॥ ౨౧॥

అస్మిన్నాడీవిశేషే పూర్వతో దిశి పూర్వస్యాం దిశి నాసాగ్రే
నాసికాగ్రభాగే అమరావతీ అమరావత్యాఖ్యః ఇన్ద్రలోకః ఇన్ద్రాది-
దేవావాసభూతో లోకః వర్తత ఇతి శేషః । తథా అనన్తరం చక్షుః
దక్షిణం నేత్రం తేజోవతీ తేజోవతీ నామ పురీతి ప్రసిద్ధ,
హృది హృదయే
అగ్నిలోకః అగ్న్యాదిదేవావాసభూతో లోకః జ్ఞేయః వర్తత ఇతి శేషః
॥

యామ్యా సంయమనీ శ్రోత్రే యమలోకః ప్రతిష్ఠితః ।
నైరృతో హ్యథ తత్పార్శ్వే నైరృతో లోక ఆశ్రితః ॥ ౨౨॥

శ్రోత్రే దక్షిణే కర్ణే యామ్యా యమసమ్బన్ధినీ
సంయమిన్యాఖ్యో
యమలోకః యమాదిదేవవాసభూతో లోకః ప్రతిష్ఠితః అస్తీత్యర్థః ।
అథ తత్పార్శ్వే దక్షిణకర్ణభాగే నైరృతః నిరృతిసమ్బన్ధో
నైరృత్యాఖ్యో లోకః ఆశ్రితః అస్తీత్యర్థః ॥

కించ—

విభావరీ ప్రతీచ్యాం తు పృష్ఠే వారుణికా పురీ ।
వాయోర్గన్ధవతీ కర్ణపార్శ్వే లోకః ప్రతిష్ఠితః ॥ ౨౩॥

ప్రతీచ్యాం పశ్చిమదిశి పృష్ఠే పశ్చిమభాగే
విభావరీ-
సంజ్ఞకా వారుణికా పురీ వరుణసమ్బన్ధినీ పురీ వర్తత ఇతి

శేషః;
కర్ణపార్శ్వే వామకర్ణసమీపే గన్ధవతీ గన్ధవతీపుర్యాఖ్యా
వాయోర్లోకః ప్రతిష్ఠితః అస్తీత్యర్థః ॥

కించ—

సౌమ్యా పుష్పవతీ సౌమ్యే సోమలోకస్తు కణ్ఠతః ।
వామకర్ణే తు విజ్ఞేయో దేహమాశ్రిత్య తిష్ఠతి ॥ ౨౪॥

సౌమ్యే ఉత్తరదిశి కణ్ఠతః కణ్ఠదేశాదారభ్య వామకర్ణే
వామశ్రోత్రే సౌమ్యా కుబేరసమ్బన్ధినీ పుష్పవతీ పుష్పవత్యాఖ్యా
సోమలోకః ఏవం దేహమాశ్రిత్య తిష్ఠతీతి విజ్ఞేయః ॥

కించ—

వామే చక్షుషి చైశానీ శివలోకో మనోన్మనీ ।
మూర్ధ్ని బ్రహ్మపురీ జ్ఞేయా బ్రహ్మాణ్డం దేహమాశ్రితమ్ ॥ ౨౫॥

వామే చక్షుషి వామనేత్రే ఐశానీ ఈశానసమ్బన్ధినీ
మనోన్మనీ మనోన్మనీపుర్యాఖ్యః శివలోకః శివావాసభూతో
లోకః జ్ఞేయః; మూర్ధ్ని శిరసి బ్రహ్మపురీ బ్రహ్మలోకః జ్ఞేయః;
ఏవం బ్రహ్మాణ్డం సర్వజగజ్జాతం దేహమాశ్రితం దేహ ఏవ వర్తత
ఇత్యర్థః ॥

దేహే ఏవ లోకాదికల్పనామాహ—

పాదాదధః శివోఽనన్తః కాలాగ్నిప్రలయాత్మకః ।
అనామయమధశ్చోర్ధ్వం మధ్యమం తు బహిః శివమ్ ॥ ౨౬॥

పాదాదధః పాదాధఃప్రదేశే అనన్తః మహాశేషః వర్తతే,
స తు కీదృశః ? శివః రుద్రాత్మకః; పునః కీదృశః ?
కాలాగ్నిప్రలయాత్మకః ప్రలయకాలాగ్న్యాత్మక ఇత్యర్థః; '
త్రిలోక్యాం
దహ్యమానాయాం సంకర్షణముఖాగ్నినా ' ఇతి స్మృతేరితి
భావః ।
తదధః కిమిత్యాశఙ్క్యాహ—అధశ్చోర్ధ్వమితి అధోదేశే
ఊర్ధ్వ-

దేశే మధ్యదేశే బహిర్దేశే చ సర్వత్ర అనామయం నిరఞ్జనం శివం
మఙ్గలాత్మకం బ్రహ్మైవ వర్తత ఇత్యర్థః ॥

శేషోపరి అతలాదిలోకకల్పనామాహ—

అధః పదోఽతలం విద్యాత్పాదం చ వితలం విదుః ।
నితలం పాదసన్ధిశ్చ సుతలం జఙ్ఘముచ్యతే ॥ ౨౭॥

మహాతలం తు జాను స్యాదూరుదేశో రసాతలమ్ ।
కటిస్తాలతలం ప్రోక్తం సప్త పాతాలసంజ్ఞయా ॥ ౨౮॥

పదః పాదస్యాధోదేశే అతలలోకం విద్యాత్; పాదం తు
వితలం
లోకమితి విదుః యోగిన ఇతి శేషః; పాదసన్ధిం తు గుల్ఫస్థానం
నితలం విద్యాత్; జఙ్ఘం సుతలమిత్యుచ్యతే; జానుదేశః
మహాతలం
స్యాత్; ఊరుదేశః రసాతలం విద్యాత్; కటిదేశః తలాతలం
ప్రోక్తమ్; ఏవం దేహావయవాః సప్త పాతాలాదిలోకసంజ్ఞయా
కల్పనీయా ఇత్యర్థః ॥

కించ—

కాలాగ్నినరకం ఘోరం మహాపాతాలసంజ్ఞయా ।
పాతాలం నాభ్యధోభాగో భోగీన్ద్రఫణిమణ్డలమ్ ॥ ౨౯॥

వేష్టితః సర్వతోఽనన్తః స బిభ్రజ్జీవసంజ్ఞకః ।

ఘోరం భయంకరం కాలాగ్నినరకం కాలాగ్నిదేశవత్
కాలాగ్న్యా-
కారసహ్యానరకదేశవత్ భోగీన్ద్రఫణిమణ్డలం భోగీన్ద్రాః
సర్పరాజానః ఫణయః ఇతరే సర్పాః తేషాం మణ్డలం సమూహవత్
యత్ పాతాలమ్, తత్ నాభ్యధోభాగే నాభ్యధఃప్రదేశే
మహాపాతాలసంజ్ఞయా అభిహితమితి విద్యాత్; స జీవసంజ్ఞకః
జీవసంజ్ఞావాన్ శేషః సర్వతః సర్వం వేష్టితః సన్
బిభ్రన్సన్
స్థితః కుణ్డలాకారేణావృత్య వర్తత ఇత్యర్థః ॥

భూలోకం నాభిదేశం తు భువర్లోకం తు కుక్షితః ॥ ౩౦॥

హృదయం స్వర్గలోకం విద్యాత్, తత్ర సూర్యాదిగ్రహాః నక్షత్రాణి చ తిష్ఠన్తీత్యర్థః । శేషం స్పష్టమ్ ॥

కించ—

హృదయం స్వర్గలోకం తు సూర్యాదిగ్రహతారకాః ।
సూర్యసోమసునక్షత్రం బుధశుక్రకుజాఙ్గిరాః ॥ ౩౧॥

మన్దశ్చ సప్తమో హ్యేష ధ్రువోఽన్తః స్వర్గలోకతః ।

సూర్యసోమేత్యాది సూర్యాదిగ్రహనక్షత్రమిత్యస్య వ్యాఖ్యానమ్ । ధ్రువోఽన్తః స్వర్గలోకతః స్వర్గలోకస్యాన్తే ధ్రువో వర్తత ఇత్యర్థః ॥

ఏవం కల్పనాఫలమాహ

హృదయే కల్పయన్యోగీ తస్మిన్సర్వసుఖం లభేత్ ॥ ౩౨॥

యోగీ హృదయే ఏవ సూర్యాదిగ్రహనక్షత్రాదీని కల్పయన్
తస్మిన్
హృది కల్పనావిశేషేణ సర్వసుఖం లభేత్;
తత్తల్లోకగతసుఖాని
ప్రాప్నోతీత్యర్థః ॥

కించ—

హృదయస్య మహర్లోకం జనోలోకం తు కణ్ఠతః ।
తపోలోకం భ్రువోర్మధ్యే మూర్ధ్ని సత్యం ప్రతిష్ఠితమ్ ॥ ౩౩॥

హృదయస్యోపరీతి శేషః । స్పష్టమన్యత్ ॥

ఏవం దేహే ఏవ సర్వలోకకల్పనాముక్త్వా తల్లయప్రకారమాహ—

బ్రహ్మాణ్డరూపిణీ పృథ్వీ తోయమధ్యే విలీయతే ।
అగ్నినా పచ్యతే తోయం వాయునా గ్రస్యతేఽనలః ॥ ౩౪॥

ఆకాశం తు పిబేద్వాయుం మనశ్చాకాశమేవ చ ।
బుద్ధ్యహఙ్కారచిత్తం చ క్షేత్రజ్ఞః పరమాత్మని ॥ ౩౫॥

అత్ర తామసాహఙ్కారకార్యాణాం పృథివ్యాదీనాం సాత్త్విక-
అహఙ్కారకార్యే మనసి క్రమేణ లయకథనం మనోవృత్తివిషయ-
త్వాదుపచారాత్ ఇతి మన్తవ్యమ్ । తచ్చ మనో బుద్ధౌ బుద్ధి-
రహఙ్కారే అహ్ఙ్కారం చిత్తే చిత్తం క్షేత్రజ్ఞే క్షేత్రజ్ఞః
పరమాత్మని ఏవం సర్వాత్మని ప్రవిలాపయేదిత్యర్థః ॥

ఏవం యోగాభ్యాసేన బ్రహ్మైక్యానుసన్ధానవతః సకల-
దురితనివృత్తిరిత్యాహ—

అహం బ్రహ్మేతి మాం ధ్యాయేదేకాగ్రమనసా సకృత్ ।
సర్వం తరతి పాప్మానం కల్పకోటిశతైః కృతమ్ ॥ ౩౬॥

స్పష్టోఽర్థః ॥

జీవస్య ముక్తిస్వరూపమాహ—

ఘటసంవృతమాకాశం నీయమానే ఘటే యథా ।
ఘటో నశ్యతి నాకాశం తద్వజ్జీవ ఇహాత్మని ॥ ౩౭॥

ఘటే నీయమానే పూర్వదేశాదన్యదేశం ప్రాప్యమానే ఘటే
నష్టే చ యథా ఘటాకాశం మహాకాశే ఐక్యం ప్రాప్నోతి,
తద్వజ్జీవః పరమాత్మనీత్యర్థః ॥

కించ—

ఘటాకాశమివాత్మానం విలయం వేత్తి తత్త్వతః ।
స గచ్ఛతి నిరాలమ్బం జ్ఞానాలోక్యం న సంశయః ॥ ౩౮॥

యః ఆత్మానం జీవం ఘటాకాశమివ పరమాత్మని లయం
గతం తత్త్వతః యథార్థతయా వేత్తి, సః జ్ఞానీ నిరాలమ్బం నిఃసఙ్గం
జ్ఞానాలోక్యం బ్రహ్మప్రకాశాత్మతత్త్వం గచ్ఛతి ప్రాప్నోతి,
న సంశయః సన్దేహో నాస్తిత్యర్థః ॥

ఏతస్య జ్ఞానయోగస్య కిమపి తుల్యమిత్యాహ—

తపేద్వర్షసహస్రాణి ఏకపాదస్థితో నరః ।

ఏకస్య ధ్యానయోగస్య కలాం నార్హన్తి షోడశీమ్ ॥ ౩౯॥

ఆలోడ్య చతురో వేదాన్ధర్మశాస్త్రాణి సర్వదా ।
యో వై బ్రహ్మ న జానాతి దర్వీ పాకరసం యథా ॥ ౪౦॥

యథా ఖరశ్చన్దనభారవాహీ
    సారస్య వాహీ న తు చన్దనస్య ।
ఏవం హి శాస్త్రాణి బహూన్యధీత్య
    సారం త్వజానన్ఖరవద్వహేత్సః ॥ ౪౧॥

చన్దనభారవాహీ శ్రీచన్దనకాష్ఠభారవాహీ ఖరః చన్దనసారవాహీ న భవతి తద్గన్ధానుభవవాన్న భవతి, ఏవం బహూని శాస్త్రాణ్యధీత్యపి సారం తు అజానన్ బ్రహ్మ న జానన్ ఖరవత్ శోచ్యః ఆక్రోశ్య ఇత్యర్థః ॥

బ్రహ్మజ్ఞానపర్యన్తం సర్వమనుష్ఠేయమ్, జ్ఞాతే తు సర్వం
వ్యర్థమిత్యాహ—

అనన్తకర్మ శౌచం చ జపో యజ్ఞస్తథైవ చ ।
తీర్థయాత్రాదిగమనం యావత్తత్త్వం న విన్దతి ॥ ౪౨॥

దేహే భిన్నేఽప్యాత్మైక్యం దృష్టాన్తేనాహ —

గవామనేకవర్ణానాం క్షీరం స్యాదేకవర్ణకమ్ ।
క్షీరవద్దృశ్యతే జ్ఞానం దేహినాం చ గవాం యథా ॥ ౪౩॥

అనేకవర్ణానాం శుక్లాదిభిన్నభిన్నవర్ణానాం గవాం క్షీరం
యథా ఏకవర్ణమ్, మీమాంసకమతే గుణవ్యక్తేరేకత్వాదితి భావః; తథా భిన్నభిన్నానాం దేహినాం జ్ఞానం బ్రహ్మ ఏకం దృశ్యత ఇత్యర్థః ॥

అహం బ్రహ్మేతి నియతం మోక్షహేతుర్మహాత్మనామ్ ।
ద్వే పదే బన్ధమోక్షాయ న మమేతి మమేతి చ ॥ ౪౪॥

మమేతి బధ్యతే జన్తుర్న మమేతి విముచ్యతే ॥

మమేతి మమతావిషయత్వేన స్వీకృతం సర్వం బన్ధాయ
భవతి;
న మమేతి మమత్వం విహాయ త్యక్తం మోక్షాయైవేత్యర్థః ।
స్పష్టమన్యత్ ॥

అహఙ్కారత్యాగకార్యమాహ—

మనసో హ్యున్మనీభావాద్ద్వైతం నైవోపలభ్యతే ।
యదా యాత్యున్మనీభావం తదా తత్పరమం పదమ్ ॥ ౪౫॥

మనసః చిత్తస్య ఉన్మనీభావాత్ అహఙ్కారత్యాగాత్
ద్వైతం
నైవోపలభ్యతే, అహఙ్కారోపాధికత్వాద్భేదస్యేతి భావః । తథా
ఉన్మనీభావం మనో యదా యాతి నిష్కృష్టాహఙ్కార చైతన్యం
భవతి తదా తదేవ పరమం పదం మోక్ష ఇత్యభిధీయతే ॥

బ్రహ్మవిచారమకుర్వతః సర్వం వ్యర్థమిత్యాహ—

హన్యాన్ముష్టిభిరాకాశం క్షుధార్తః కణ్డయేత్తుషమ్ ।
నాహం బ్రహ్మేతి జానాతి తస్య ముక్తిర్న జాయతే ॥ ౪౬॥

యో వేదశాస్త్రాణ్యధీత్య శ్రుత్వాపి నాహం బ్రహ్మేతి
జానాతి తస్య సర్వాణి శాస్త్రణి ప్రయాసకరాణ్యేవ । యథా
క్షుధార్తః
ముష్టిభిరాకాశం హన్యాచ్చేత్తి కరభఙ్గ ఏవ జాయతే న కిమపి
ఫలం
యథా వా తుషం కణ్డయేదవహన్యాత్ । అవహననశ్రమ ఏవ ఫలం
న తు
తణ్డులభావః । తద్వన్ముక్తిర్న జాయతే ఇతి భావః । తదుక్తం
భాగవతే ' తేషామసౌ క్లేశల ఏవ శిష్యతే నాన్యద్యథా
స్థూలతుషా-
వఘాతినామ్ ' ఇతి ॥

ఇతి శ్రీగౌడపాదాచార్యవిరచితాయాం
ఉత్తరగీతావ్యాఖ్యాయాం
ద్వితీయోఽధ్యాయః ॥

॥ తృతీయోఽధ్యాయః ॥

యోగీ వ్యర్థక్రియాలాపపరిత్యాగేన శాన్తధీః ।
తృతీయే శరణం యాయాద్ధరిమేవేతి కీర్త్యతే ॥

శ్రీభగవానువాచ—

అనన్తశాస్త్రం బహువేదితవ్య-
మల్పశ్చ కాలో బహవశ్చ విఘ్నాః ।
యత్సారభూతం తదుపాసితవ్యం
హంసో యథా క్షీరమివామ్బుమిశ్రమ్ ॥ ౧॥

వివేకినా యోగినా
సారభూతమధ్యాత్మశాస్త్రమేవోపాసితవ్యం న
త్వన్యత్ అశక్యత్వాత్ అనన్తశాస్త్రం పర్యవసానరహితాని
శాస్త్రాణీత్యర్థః । యథాకథంచిత్పర్యవసానేఽపి బహు
వేదితవ్యం
తత్తాత్పర్యాణి బహూని వేదితవ్యానీత్యర్థః । జ్ఞాతుం శక్యత్వేఽపి
కాలః స్వల్ప ఏవ 'పుంసో వర్షశతం హ్యాయుః' ఇతి
న్యాయాత్ ।
తస్మాద్యత్సారభూతం సర్వశాస్త్రాణాలోడ్య
యన్నిశ్చితమఖణ్డైకరసం
బ్రహ్మ తదేవోపాసితవ్యమ్ । తదుక్తమ్ ' ఆలోడ్య
సర్వశాస్త్రాణి '
ఇత్యాది । ఉక్తం చ హరివంశే—'
అసత్కీర్తనకాన్తారపరివర్తనపాంసుభిః ।
వాచం హరికథాలాపగఙ్గయైవ పునీమహే ' ఇతి । తత్ర
దృష్టాన్తమాహ—హంసో యథా అమ్బుమిశ్రత్వేఽపి అమ్బ్వంశం
విహాయ
క్షీరమేవోపాదత్తే తద్వదితి భావః ॥

తస్మాత్పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేత్యాదిశ్రుత్యా పాణ్డిత్యప్రకటనస్య
బ్రహ్మోపాసనాప్రతిబన్ధకత్వేన సర్వమపి పాణ్డిత్యం హేయమిత్యాహ—

పురాణం భారతం వేదశాస్త్రాణి వివిధాని చ ।
పుత్రదారాదిసంసారో యోగాభ్యాసస్య విఘ్నకృత్ ॥ ౨॥

యోగాభ్యాసస్య ఆత్మైక్యయోగాభ్యాసస్య । శేషం స్పష్టమ్ ॥

కిం చ ఆత్మవిచారమన్తరేణ ఇతరశాస్త్రాణి న విచారయితవ్యా-నీత్యాహ—

ఇదం జ్ఞానమిదం జ్ఞేయం యః సర్వం జ్ఞాతుమిచ్ఛతి ।
అపి వర్షసహస్రాయుః శాస్త్రాన్తం నాధిగచ్ఛతి ॥ ౩॥

సహస్రవర్షపరిమితాయుష్మానపి ఏకైకస్య శాస్త్రస్య అన్తం పారం భావనిశ్చయం వా నాధిగచ్ఛతి; కిముత వక్తవ్యం సర్వాణి శాస్త్రాణి నాధిగచ్ఛతీతి భావః ॥

తర్హి సర్వమపి విహాయ అధిగన్తవ్యం వా కిమిత్యాశఙ్క్యాహ—

విజ్ఞేయోఽక్షరతన్మాత్రం జీవితం చాపి చఞ్చలమ్ ।
విహాయ శాస్త్రజాలాని యత్సత్యం తదుపాస్యతామ్ ॥ ౪॥

అక్షరతన్మాత్రం నాశరహితసత్తామాత్రాత్మక ఆత్మా విజ్ఞేయః । తత్ర చ వైరాగ్యార్థం జీవితమపి చఞ్చలమితి విజ్ఞేయమ్,
' చరమశ్వాసవేలాయాం యత్కృత్యం తత్సదా కురు ' ఇతి న్యాయాత్ । తస్మాచ్ఛాస్త్రజాలాని విహాయ యత్సత్యం తదేవోపాస్యతామితి ॥

ఇన్ద్రియజయే వైరాగ్యం స్వత ఏవ జాయత ఇత్యాహ—

పృథివ్యాం యాని భూతాని జిహ్వోపస్థనిమిత్తికమ్ ।
జిహ్వోపస్థపరిత్యాగే పృథివ్యాం కిం ప్రయోజనమ్ ॥ ౫॥

జిహ్వోపస్థనిమిత్తికమ్ ఆహారవ్యవాయనిమిత్తం సత్ పృథివ్యాం
యాని భూతాని సన్తి, ప్రాయశః తత్పరిత్యాగీ చేత్, పృథివ్యాం కిం

ప్రయోజనమ్, కిమపి ప్రయోజనం నాస్తీత్యర్థః, ' జితం
సర్వం
జితే రసే ' ఇతి న్యాయాత్ ॥

ఏవమాత్మసమాధినిష్ఠస్య సర్వత్ర బ్రహ్మదర్శనమేవ,
నాన్యద్దర్శనమిత్యాహ—

తీర్థాని తోయపూర్ణాని దేవాన్పాషాణమృన్మయాన్ ।
యోగినో న ప్రపద్యన్తే ఆత్మధ్యానపరాయణాః ॥ ౬॥

తీర్థస్నానాదినా దేవతాపూజాదినా చ అధ్యాత్మసమాధౌ
సిద్ధే పునస్తేన కిం ప్రయోజనమితి భావః । స్పష్టమన్యత్ ॥

యోగినః సర్వత్ర బ్రహ్మదర్శనమేవేత్యేతత్ అధికారిభేదే-
నోపపాదయతి—

అగ్నిర్దేవో ద్విజాతీనాం మునీనాం హృది దైవతమ్ ।
ప్రతిమా స్వల్పబుద్ధీనాం సర్వత్ర సమదర్శినామ్ ॥ ౭॥

ద్విజాతీనాం కర్మకాణ్డరతానామ్ అగ్నిర్దైవతమ్,
మునీనాం
మననశీలానాం యోగినాం హృది హృత్కమలమధ్యస్థితా పరి-
చ్ఛిన్నమూర్తిర్దైవతమ్, స్వల్పబుద్ధీనాం ప్రాకృతానాం తు
మృత్పాషాణాదిప్రతిమైవ దైవతమ్, సమదర్శినాం తు
ఆరూఢానాం
సర్వత్ర ' సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ ' ఇతి శ్రుత్యా సర్వమపి
దైవతమేవేత్యర్థః ॥

తస్మాత్ జ్ఞానేనైవ జ్ఞాతవ్యమ్, జ్ఞానాభావే
బ్రహ్మ న
పశ్యతీత్యాహ—

సర్వత్రావస్థితం శాన్తం న ప్రపశ్యేజ్జనార్దనమ్ ।
జ్ఞానచక్షుర్విహీనత్వాదన్ధః సూర్యమివోదితమ్ ॥ ౮॥

సర్వత్రావస్థితం సర్వత్ర పరిపూర్ణమపి అజ్ఞః న
పశ్యతి; తత్ర

హేతుః జ్ఞానచక్షుర్విహీనత్వాత్
జ్ఞానాఖ్యచక్షూరహితత్వాత్,
తత్ర దృష్టాన్తమాహ—అన్ధ ఇతి । స్పష్టమన్యత్ ॥

సర్వం బ్రహ్మేత్యేత్తదుపపాదయతి—

యత్ర యత్ర మనో యాతి తత్ర తత్ర పరం పదమ్ ।
తత్ర తత్ర పరం బ్రహ్మ సర్వత్ర సమవస్థితమ్ ॥ ౯॥

యత్ర యత్ర మనో యాతి మనో యద్యద్విషయీకరోతి తత్ర తత్ర పరం
సర్వోత్కృష్టం పదం ప్రాప్య స్థానం పరం బ్రహ్మైవ
సమవస్థితమ్ ।
ఘటః స్ఫురతీత్యాదిస్ఫురణానుభవాదితి భావః ॥

ఏతాదృశస్య యోగినః సర్వమపి ప్రత్యక్షతయా భాసత
ఇత్యాహ—

దృశ్యన్తే దృశి రూపాణి గగనం భాతి నిర్మలమ్ ।
అహమిత్యక్షరం బ్రహ్మ పరమం విష్ణుమవ్యయమ్ ॥ ౧౦॥

పరమం సర్వోత్కృష్టమక్షరమపక్షయరహితమవ్యయం
నాశరహితం విష్ణుం పరమాత్మానమహమిత్యభేదేనైవ యో భావయతి
తస్య భావయితుః దృశి జ్ఞానే రూపాణి దృశ్యన్తే నామరూపా-
త్మకాని జగన్తి భాసన్త ఇత్యర్థః । గగనమపి నిర్మలం భాసతే;
తథా చ సర్వమపి ప్రత్యక్షేణానుభవతీత్యర్థః । ఇయం చారురు-
క్షావస్థాయామన్తరాపతితా యోగసిద్ధిరితి తత్త్వజ్ఞా వర్ణయన్తి ।
ఆరూఢస్య బ్రహ్మనిష్ఠత్వేనైతద్దర్శనాయోగాత్ । ' యా నిశా
సర్వభూతానామ్ ' ఇతి స్మృతేః ।

దృశ్యతే చేత్ఖగాకారం ఖగాకారం విచిన్తయేత్ ।
సకలం నిష్కలం సూక్ష్మం మోక్షద్వారేణ నిర్గతమ్ ॥ ౧౧॥

అపవర్గస్య నిర్వాణం పరమం విష్ణుమవ్యయమ్ ।
సర్వజ్యోతిర్నిరాకారం సర్వభూతగుణాన్వితమ్ ॥ ౧౨॥

సర్వత్ర పరమాత్మానం అహమాత్మా పరమవ్యయమ్ ।

ఖగాకారం హంసాత్మకం పరం బ్రహ్మ ' హంసో విధిః శఙ్కర ఏవ హంసః హంసశ్చ విష్ణుర్గురురేవ హంసః ' ఇత్యాది స్మృతేః దృశ్యతే చేద్యది ప్రకాశేత తర్హి స్వయం బ్రహ్మాత్మా పరబ్రహ్మాత్మకః సన్ సకలం తేజోమయం నిష్కలం కలాతీతం సూక్ష్మం ప్రమాణాగమ్యం మోక్షద్వారేణ నిర్గతం మోక్షమార్గైకగమ్యమ్ ॥

అపవర్గస్య నిర్వాణం మోక్షసుఖాత్మకం పరమం

ఉత్కృష్టం విష్ణుం వ్యాపకమ్ అవ్యయం నాశరహితం సర్వతోజ్యోతిరాకాశం సర్వతః స్వయంప్రకాశం సర్వభూతాధివాసినం సర్వాన్తర్నియామకం పరమాత్మానం ఖగాకారం హంసాత్మకం విచిన్తయేత్ ధ్యాయేదిత్యర్థః ॥

ఏవం చిన్తయతః పాపలేశోఽపి నాస్తీత్యాహ—

అహం బ్రహ్మేతి యః సర్వం విజానాతి నరః సదా ।
హన్యాత్స్వయమిమాన్కామాన్సర్వాశీ సర్వవిక్రయీ ॥ ౧౩॥

సర్వం నిషిద్ధం కృత్వాపి కర్మభిర్న స బధ్యతే ఇతి, యః సదా సర్వం బ్రహ్మేతి విజానాతి, సర్వాశ్యపి సర్వనిషిద్ధభక్ష్యపి సర్వవిక్రయీ సర్వనిషిద్ధవిక్రయ్యపి ఇమాన్ కామాన్ అరిషడ్వర్గాన్ హన్యాత్ జయేత్, సర్వనిషిద్ధకర్మ కృత్వాపి తైర్నిషిద్ధకర్మభిర్న బధ్యతే ॥

క్షణమాత్రం వా బ్రహ్మధ్యానరతస్య నాన్యసుఖచిన్తేత్యాహ—

నిమిషం నిమిషార్ధం వా శీతాశీతనివారణమ్ ।
అచలా కేశవే భక్తిర్విభవైః కిం ప్రయోజనమ్ ॥ ౧౪॥

శీతాశీతనివారణం యథా తథా
శీతోష్ణసుఖదుఃఖాది-
ద్వన్ద్వసహిష్ణుతయా నిమిషం నిమిషార్ధం వా కేశవే భక్తి-
రచలా చేత్, విభవైః భక్త్యతిరిక్తవిషయసుఖైః కిం
ప్రయోజనమితి ॥

ఏతాదృశో యోగీ యది మోక్షమాపేక్షేత, తర్హి
నాన్యవిషయ-
చిన్తాం కుర్యాదిత్యాహ—

భిక్షాన్నం దేహరక్షార్థం వస్త్రం శీతనివారణమ్ ।
అశ్మానం చ హిరణ్యం చ శాకం శాల్యోదనం తథా ॥ ౧౫॥

సమానం చిన్తయేద్యోగీ యది చిన్త్యమపేక్షతే ।

యోగీ చిన్త్యం మోక్షం యది అపేక్షేత, తర్హి
దేహరక్షణార్థమేవ
భిక్షాన్న చిన్తయేత్, న త్విన్ద్రియప్రీత్యర్థమిత్యర్థః;
వస్త్రం చ
శీతనివారణార్థం చిన్తయేత్, న అలంకారాయ; అశ్మానం
పాషాణం
హిరణ్యం సువర్ణం చ శాకం శాల్యోదనం చ హేయోపాదేయవైషమ్య-
రాహిత్యేన చిన్తయేదిత్యర్థః ॥

కిం చ—

భూతవస్తున్యశోచిత్వం పునర్జన్మ న విద్యతే ॥ ౧౬॥

భూతవస్తుని గతవస్తుని అశోచిత్వే గతమితి దుఃఖరాహిత్యే
సిద్ధే, ఉపలక్షణమేతత్, ఆగామివస్తునిరపేక్షత్వే సిద్ధే,
వర్తమానవస్తుని లబ్ధే హర్షరాహిత్యే సిద్ధే చ పునర్జన్మ న
విద్యతే ॥

ఆత్మయోగమవోచద్యో భక్తియోగశిరోమణిమ్ ।
తం వన్దే పరమానన్దం నన్దనన్దనమీశ్వరమ్ ॥

ఇతి శ్రీగౌడపాదాచార్యవిరచితాయాం ఉత్తరగీతావ్యాఖ్యాయాం తృతీయోఽధ్యాయః ॥

Encoded by Sunder Hattangadi sunderh at hotmail.com
Proofread by Sunder Hattangadi, Domenico Salvati salvati-domenico@alice.it

.. Uttara Gita Bhashya ..

Searchable pdf was typeset using generateactualtext feature of XƎLaTeX 0.99996
on September 11, 2017

Please send corrections to *sanskrit@cheerful.com*